

Az aspektusjelölés vizsgálata Batthyány Ferencné
Svetkovics Katalin levelezésében

Jelige: Foucault inge

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
1.2. A dolgozat felépítése	4
2. Az aspektus a magyar nyelvben	4
3. Az aspektus és az igekötők kapcsolata.....	6
3.1. Az aspektus és az akcióminőség kapcsolata.....	8
4. Az aspektus, a névszói igemódosítók és az egyéb mondattani elemek kapcsolata.....	9
5. Az aspektus és az igeidők kapcsolata.....	10
5.1. Az egyes igeidők közlésbeli szerepe	11
6. A dolgozat hipotézisei	12
7. A vizsgált korpusz	13
8. A levelek igekötős igéi	14
8.1. A <i>meg</i> igekötős igék	15
8.2. Az <i>el</i> igekötős igék	17
8.3. Az <i>oda, fel, ide, ki</i> és <i>be</i> igekötős igék	19
8.4. A <i>le, vissza, rá, haza</i> és <i>alá</i> szóalakkal álló igék	21
9. Az igekötős igék akcióminősége	22
10. Az igekötő nélküli igék mondatainak aspektuális jellemzői.....	25
11. Az igekötős és az igekötő nélküli igék adatainak összevetése.....	28
12. Az igeidők aspektusjelölő szerepe	31
13. Összegzés	36
Irodalomjegyzék.....	39

1. Bevezetés

Az idő kategóriájának kifejezési lehetőségei a nyelvekben mindig is a sokat vizsgált és érdeklődésre számot tartott tényezők között foglaltak helyet. Az időviszonyok kifejezésére több eszköz is rendelkezésünkre állhat, egyrészt meg kell említeni az ún. grammatikai időt (ezt szokták külső időszerkezetnek vagy tempusnak is hívni), amely a rendszeren kívüli időrelációt veszi alapul, másrészt pedig az aspektust (vagy belső időszerkezetet), amely pedig a zárt rendszeren belüli időrelációhoz kapcsolódik (Márk 1983: 258). A fent megnevezett két eszközön kívül más is közrejátszhat az idő jelölésében, például a modalitás. Mindezekből az is következik, hogy amely nyelvekben az időre való vonatkoztatás nem grammatikalizálódott¹, vagyis nem alakult ki az időkategória (külső idő), ott az aspektus és/vagy a mód fogja kifejezni mindezt (Márk 1983: 258).

Az aspektus kifejezésének fontos eszköze a magyarban az igekötőrendszer, illetve a mondat egyéb összetevői (pl. más időmódosítók, tárgy stb.). Ezek vizsgálata mellett az igeidőrendszer sajátosságait is számba veszem majd, hiszen ezeknek is lehet aspektuális vonatkozása (Horváth 2011: 207). A dolgozat abból a feltevésből indul ki tehát, hogy az aspektus és az igeidők szoros kapcsolatban állnak, így ez utóbbiakról is beszélhetünk úgy, mint perfektiváló vagy folyamatossá tevő eszközökről.

A dolgozat témájául a középmagyar kori, pontosabban a 16. századi levelezések aspektusjelölési sajátosságainak bemutatását választottam. A vizsgálati kört először az igekötős igékre, majd ugyanezen, már igekötő nélküli igékre szűkítettem. Mindkét esetben az igés kifejezések igeidejét is vizsgálni fogom mint lehetséges aspektusjelölő tulajdonságot. Mivel a levél a beszélt nyelvhez közelebb álló műfaj, ezért az ebben megtalálható jellegzetességek – úgy vélem – valós adatokat szolgáltathatnak az akkori nyelvállapot milyenségét illetően. A dolgozat egyik fő alapvetése, hogy a magyar igeidőrendszer leépülését az igekötőrendszer kiépülése/kiszélesedése okozta (pontosabban oda-vissza ható folyamatról van szó), mivel „az ómagyar kor végére kiépülő igekötőrendszer lassan redundánssá tette a komplex igeidőrendszeren belüli, igei toldalékkal való aspektusjelölést” (É. Kiss 2005: 433). Mivel a vizsgált korpusz idejében, a 16. században még a magyar nyelvben egyaránt jelen volt az igekötőrendszer mellett a differenciált igeidőrendszer is, ez jó alapot szolgáltat arra, hogy megvizsgáljam, pontosan milyen esetekben szerepelhettek együtt. Jelen tanulmány alapjául a szakdolgozatom szolgált, amely azonban más mennyiségű korpuszon csupán az igekötős igék vizsgálatára szorítkozott („Foucault inge” 2014).

¹ A grammatikalizáció fogalmáról a 3. fejezetben lesz szó.

1.2. A dolgozat felépítése

A dolgozat további részében először a témához kapcsolódó fogalmakról, elméleti problémákról írok. Az aspektus (2.), illetve az igekötők és az aspektus közötti kapcsolat (3.) leírása után kitérek az igekötők akcióminőség-képző funkciójára is (3.1.). Ezután számba veszem a többi, igemódosítóként funkcionáló és a dolgozatban szereplő nyelvi elemet is (4.). A következő fejezetben írok az aspektus és az igeidők kapcsolatáról (5.), majd bemutatom az egyes, ómagyar és középmagyar korban meglévő, szóba jöhető igeidők jellegzetességeit, illetve közlésbeli szerepeit (5.1.).

Mindezek után a dolgozat hipotéziseit fogom felsorolni (6.), majd a vizsgált korpusz adatairól, legfontosabb jellemzőiről írok (7.). Továbbá ismertetni fogom az elemzett igekötős kifejezéseket (8.), kitérve az akcióminőség vizsgálatából kapott eredményekre (9.). Ezután az igekötő nélkül álló igék esetében is bemutatom a vizsgált mondatok aspektuális jellemzőit (10.), majd összevetem az igekötővel és az a nélkül álló igék adatait (11.). A következő fejezetben az igeidők aspektusjelölő tulajdonságairól írok (12.). Legvégül pedig összegezni fogom a kapott eredményeket (13.).

2. Az aspektus a magyar nyelvben

A dolgozat szempontjából feltétlenül tisztázni kell néhány fogalmat. Az első ilyen terminus az aspektus, amely Lengyel Klára definíciója alapján az igének a szótári tételhez köthető, a mondat belső időszerkezetét, azaz a mondatban megjelölt esemény időviszonyait meghatározó, illetve befolyásoló jelentése (Lengyel 2000: 82).

A magyar nyelv esetében beszélhetünk igeaspektusról, valamint mondataspektusról. Kiefer szerint (2006: 14) a magyar nyelvben az aspektus egyértelműen mondatsemantikai kategória, hiszen az ige lexikai jelentése még önmagában nem feltétlenül határozza meg a mondat aspektusát. Ebből a szempontból a szerző megkülönbözteti az ún. aspektus-, illetve a nem aspektusnyelveket (az előbbiekhöz tartoznak a szláv, a másikkhoz pedig pl. a germán nyelvek, illetve a magyar is), amelynek alapja szintén az, hogy a mondataspektus meghatározása inherens tulajdonsága-e az igéknek, vagy pedig egyéb, mondattani eszközök segítenek ennek kifejezésében (Kiefer 2006: 14). Ezzel szemben viszont Kiefernek még egy korábbi munkájára (Kiefer 1992) hivatkozva Pete (1994: 233) azt jegyzi meg, hogy az aspektus bemutatására tipikusan mégis lexikai eszközöket állítunk ellentét párba a magyarban, ez tehát alapjául szolgálhat annak, hogy megkérdőjelezzük az aspektusnak mondatsemantikai formaként való értelmezését a magyar nyelvre nézve.

Kiefer (2006: 23) alapvetően három aspektustípust különít el, a befejezettet (perfektív), a folyamatost (imperfektív)², valamint megjegyzi, hogy létezik egy harmadik kategória, az „állapotok kategóriája” (Kiefer 2006: 31). A folyamatos és a befejezett aspektus elkülöníthetőségének fontos kritériuma az oszthatóság: a folyamatos aspektusú cselekvés vagy folyamat időintervalluma osztható, a befejezett szemléletű cselekvése azonban oszthatatlan (Kiefer 2007: 272). Mindezt a következő mondatokkal lehet szemléltetni (Kiefer 2007: 273):

- (1) a. *Péter délután 3-tól 5-ig a kertben játszott.*
b. *Péter délután 3-tól 5-ig megcsinálta a leckéjét.*

Az (1a) mondat folyamatos, ezért elmondható, hogy az esemény a 3 és 5 közötti tartomány legtöbb osztatára érvényes, tehát pl. Péter játszhatott negyed 4-től fél 5-ig, de akár fél 5-től 5-ig is. Az (1b) mondat viszont befejezett, és a lecke elkészítése az egész időtartományról állítható, tehát nem lehet igaz az, hogy pl. Péter fél 4-től 4-ig megcsinálta a leckéjét (Kiefer 2007: 273). A befejezett aspektusú mondat tehát bizonyos szempontból zárt egészként ábrázolható, amelynek nem férhetünk hozzá a belső szerkezetéhez, ellentétben a folyamatos szemléletűvel, amelybe „beleláthatunk” (Gyuris–Kiefer 2008: 240).

A harmadik csoportba tartozók, az ún. állapotok jellemzője pedig, hogy ugyan folyamatosan fennállnak, de nem szakíthatók meg (pl. „*Pisti egész nap beteg volt*”), a kérdéses nap minden részintervallumában fent kell állnia a betegség állapotának (Kiefer 2006: 31). Ez a típus alapvetően a Vendler-i eseményszerkezeti felosztás „állapotok” kategóriájának feleltethető meg³, és találhatunk rá példát az általam vizsgált korpuszban is. Németh Boglárka (2012) több kritérium és teszt alapján próbálkozott statikusság szerint elkülöníteni az állapotokat a folyamatpredikátumoktól. Kutatásának eredménye alapján a statikusság inkább fokozat kérdése, tehát nem lehet a kétféle aspektust élesen elkülöníteni egymástól (vö. Németh 2012: 111–49). Ennek alapján én a Kiefer által az állapotok közé besorolt predikátumokat is imperfektívnek vettem.

Annak megállapításához, hogy egy adott mondat folyamatos-e vagy befejezett, többféle módszer használható fel. Egyrészt gyakran megjelenik az aspektussal foglalkozó munkákban az ún. határpontos elmélet, amelynek lényege, hogy a befejezett igék rendelkeznek belső

² A folyamatos aspektuson belül elkülönít egymástól egy nem korlátozott és egy korlátozott, azaz progresszív altípust is, azonban ezeknek a külön történő tárgyalása nem lényeges a dolgozat szempontjából.

³ A négy Vendler-féle osztály: állapotok 'states' (pl. *birtokol, tartalmaz, tud, gyűlöl*), cselekvések 'activities' (pl. *ír, olvas, fut, takarít*), teljesítmények 'accomplishments' (pl. *megír, elolvas, kitakarít*) és eredmények 'achievements' (pl. *megérkezik, megold, rájön*) (Kiefer 1998: 79). Kiefer felosztásának más szempontból történő megkérdőjelezhetőségére Ohnmacht Magdolna mutatott rá (ld. Ohnmacht 2007: 97).

határponttal, a folyamatos igék viszont nem. Ezzel kapcsolatban azonban elmondható, hogy a befejezett igével jelölt cselekvés bizonyos esetekben folytatható (pl. a „*Hogy megnőttél!*” mondat még nem zárja ki azt, hogy a szóban forgó személy nem nőhet tovább) (Pete 1994: 236). Mindezek mellett az időmódosítók⁴ használata is megmutathatja, hogy mely mondat számít befejezettnek, mely pedig folyamatosnak (Kiefer 2006: 39). A befejezett aspektusú mondatok (2a–b) ugyanis például a kisebb időintervallumra vonatkozó időhatározókat, valamint az eredményre utaló, határpontos szerkezeteket tűrik meg maguk mellett, a folyamatos mondatok (3a–b) pedig a nagyobb időintervallumot jelölőket⁵ (vö. Kiefer 2006: 50).

- (2) a. *Egy óra alatt elolvasta az újságot.*
 b. **Egy óra alatt olvasta az újságot.*
- (3) a. *Egész nap újságot olvasott.*
 b. **Egész nap elolvasta az újságot.*

3. Az aspektus és az igekötők kapcsolata

„Az igekötő a magyar nyelv egyik legproblematisabb szófajai közé tartozik, a sokféle funkció, a nem egyértelmű, átmeneti jellegzetességek sokasága miatt” (Szili 2003: 163). Éppen ezért igekötőrendszerünk vizsgálatával már több hazai nyelvész is foglalkozott. A preverbumok történetileg tekintve a határozószó szófaji kategóriájához tartoznak, határozószói természetüket számos példában meg is őrizték (J. Soltész 1959: 7). Azonban az idő folyamán ezek a határozószók egyre inkább a mellettük álló igéhez „pártoltak át”, és igekötőkké váltak, ezt grammatikalizációs folyamatnak nevezzük. Forgács Tamás az igekötők keletkezési folyamatát kiegészíti azzal, hogy névutós, illetve idiomatikus kifejezésből is alakultak ki preverbumok (Forgács 2005: 88). Az eredeti irányjelölő funkció az ősi igekötős (a *meg*, *el*, *ki*, *be*, *fel*, *le* preverbumokkal képzett) igéink (J. Soltész 1959: 16) esetében még sokszor érezhető, azonban jelentős számú hányaduknál az igekötőnek már csak befejezettségjelölő szerepe van (a magyar nyelv későbbi, tehát az ómagyar kor után keletkezett igekötőinek perfektív funkciója kevésbé gyakori).

A perfektívvé válás a grammatikalizáció jelenségének következménye. Ez egy olyan nyelvi folyamat, melynek eredményeképpen szabad szavakból nyelvtanilag kötött, tehát lexikális elemekből grammatikai elemek válnak (Dér 2008: 8). Másképp megfogalmazva „egy

⁴ Az időmódosító Kiefernél időhatározós kifejezést jelent (Kiefer 2006: 39).

⁵ Pete István véleménye viszont az, hogy ezek az időmódosítók nem mindig bizonyulnak megbízhatónak, és inkább az igekötős-igekötő nélküli párokat kellene nézni (Pete 1994: 236–7).

autonóm nyelvi egységnek függő nyelvtani kategóriává” degradálódásával van dolgunk (Forgács 2003: 260). Fontos az is, hogy fonetikai alkalmazkodás is történik (Forgács 2003: 260). Ennek egyértelmű megnyilvánulása, hogy az eredeti latívuszragos határozószók (pl. *mégé, elé, belé* stb.) tövéghangzója eltűnt (D. Mátai 1991: 433). A grammatikalizáció első állomása a preverbumok esetében a határozószók, illetve névutók igekötővé válása. Azonban a már „igekötősült” irányjelölők is változáson mennek át, és egy idő után az ige aspektusát fogják csak jelölni.

Az igekötőnek több jelentésmódosító funkciója van: a cselekvés irányának megjelölése, az aspektusképzés (megváltoztathatja még az akcióminőséget is), illetve a *Magyar grammatika* említi még harmadikként a preverbumok ún. jelentésspecializáló szerepét, melynek lényege, hogy az igekötős ige jelentése nem vezethető le az igekötő és az ige jelentésének összegéből (tehát nem kompozicionális), hanem valamilyen sajátos többletet vagy attól eltérő jelentést hordoz (Balogh 2000: 268). Nem tartozik a főbb funkciók közé, de érdemes megemlíteni a preverbumok jelentéssűrítő, illetve szintaktikai szerepét is (megváltoztathatja a vonzatkört, bővítheti vagy szűkítheti) (D. Mátai 2003: 414).

Az igekötő szintaktikai helyzete befolyásolja az ígés kifejezés, illetve a mondat aspektusát. Az ige előtti pozícióban a perfektiválás az alapfunkciója. Viszont a hátravetett preverbumok már nem feltétlenül perfektiválnak (Kiefer 2006: 63). A következő példákban az igekötő az ige után áll, mégis három különbözőféle aspektusról/olvasatról beszélhetünk:

- (4) a. *"Pisti mászott fel a fára.*
b. *'Pisti 'mászott 'fel a 'fára.*
c. *'Pisti "mászott fel a fára.*

A (4a) mondatban fókuszos összetevő van, ezért kerül az igekötő az ige mögé, ebben az esetben nem lehet kontextus hiányában eldönteni, hogy imperfektív aspektussal van-e dolgunk, vagy sem⁶. A (4b) mondatban nincs fókuszos összetevő, tehát imperfektív aspektusú lesz, a (4c) pedig egy speciális olvasattal, az egzisztenciális olvasattal fog rendelkezni (vagyis a mondat értelme 'előfordult már, hogy Pisti felmászott a fára') (Kiefer 2006: 63–5). A dolgozat által felhozott példák sokszor nem a teljes mondatot fogják tartalmazni, mert ez

⁶ Ez a megállapítás érvényes a kontrasztív fókuszban álló igekötős ígét tartalmazó mondatokra is, pl. *János nem "felment a lépcsőn, hanem "loment.* (ld. Kiefer 2006: 65).

legtöbbször a helytakarékosság rovására menne. Ugyanakkor az elemzés során egy tagmondat perfektív vagy imperfektív voltát a teljes kontextus ismeretében állapítottam meg⁷.

3.1. Az aspektus és az akcióminőség kapcsolata

Mivel az ige egy másik tulajdonsága, az akcióminőség és az aspektus nem függetlenek egymástól, ezért ennek a fogalmát is érdemes tisztázni. Az akcióminőség fogalma Sigurd Agrelltől (1908) ered, aki a lengyel nyelv kapcsán különbséget tett az aspektus és az akcióminőség között: szerinte az előbbi szubjektív, míg az utóbbi objektív kategória. Az aspektus azért szubjektív, mert a beszélő egyéni látásmódját tükrözi az adott eseményre vonatkozóan, míg az akcióminőség objektíven fejezi ki az események jellemzőit (Kiefer 2006: 137).

Az akcióminőség a magyarban a morfológiailag összetett ige toldalékolással vagy igekötővel bevezetett járulékos tulajdonsága, amely az igével jelölt cselekvés, folyamat vagy történés lefolyásának módját fejezi ki (Kiefer 2007: 285–6). Így tehát az aspektussal ellentétben az akcióminőséget szóképzési kategóriának tekinthetjük (Pátrovics 2004: 37). A magyarban megtalálható 13 akcióminőség többsége hatással van az egyes események belső időszerkezetére, tehát aspektuális értéket is hordoz (Kiefer 2007: 292).

A preverbumok akcióminőséget jelölő funkciója szintén a fentebb említett grammatikalizációs folyamat eredménye. Kiefer alapján (2006: 185) így lehetne modellezni ezt a változást:

- (5) határozói jelentés > határozói és aspektuális jelentés > aspektuális és akcióminőség-jelentés > aspektuális jelentés

A többféle akcióminőség-jelentés kialakulása azzal magyarázható, hogy egyre többféle igével társulhatott a *meg* és az *el*, így a perfektiválás egyéb jelentéselemekkel egészült ki (Kiefer 2006: 185).

Az igekötős ige akcióminőségeinek vizsgálatához Kiefer Ferenc (2006: 149–50) és Pátrovics Péter (2004: 38–43) klasszifikációja állt rendelkezésemre. Pátrovics csoportosítása⁸

⁷ Példa arra, hogy a hátravetett igekötő ellenére (*temették el*) is perfektív a tagmondat, amely a kontextusból derül ki: *vgý Vagýon hogý Ez Napokban megh Jewttýnk vala horwat katha Betegsegen, de legýen istennek hala Nýnch Mastan semmý felelmýnk, Jollehett szegen fwrko istwantýs tegnapý Napp themettek el de Nem Pestýsbe, hanem Nem twggýok Mýchoda Betegseg vagýon Raytok* [86.; 128.].

⁸ Az akcióminőségek csoportjai Pátrovicsnál (2004: 38–43): augmentatív (az eredmény teljes elérésén vagy az esemény kezdő fázisán van a hangsúly, pl. *elered*); delimitatív (időben behatárolt esemény, pl. *eldolgozat*); deminutív (gyenge intenzitású cselekvés, pl. *iszogat*); deminutív-iteratív (gyenge intenzitású cselekvés, amely szabálytalan időközönként ismétlődik, pl. *fel-felköhög*); disztributív (a cselekvés sok alannyal vagy tárggyal ismétlődik, pl. *sorra vagy egymás után vagy mind kinyitja*); duratív (hosszan tartó esemény vagy állapot, pl. *szeret*); egresszív (a cél elérését jelöli, pl. *végigjátsszik*); evolutív (az esemény kezdeti szakasza hangsúlyos, az

annyiban problematikusabb, hogy a magyar mellett a lengyel és a német nyelvre is alkalmazva van, így bizonyos kategóriák alkalmazhatósága bizonytalan (pl. intenzív igék, ld. *kikönyörög*, *kérlel* stb.), több kategóriát lehetne egy csoportba is rakni (pl. az ingresszív és az inchoatív igék közt nincs vagy minimális a különbség, ld. *hervad* – *lángra lobban*) (Pátrovics 2004: 40–1). A gnomikus igék csoportját pedig a német nyelvre nézve tartom problémásnak: az „*es geschieht jeden Tag*” mondatban (magyarul: „*Mindennap megtörténik.*”) (Pátrovics 2004: 40) a rendszerességet nem az ige akcióminősége fejezi ki.

Az igekötős igék vizsgálatához tehát leginkább Kiefer csoportosítását (2006: 149–50) vettem alapul⁹.

4. Az aspektus, a névszói igemódosítók és az egyéb mondattani elemek kapcsolata

A mondat perfektiválásában nem csupán az igekötők játszhatnak szerepet, hanem más, ún. névszói igemódosítók (pl. *moziba megy*, *újságot olvas* stb.) (Kiefer 2003: 177) és más elemek is. A preverbum és a névszói igemódosító is szemantikai egységet hoz létre az igével, azonban több szempont alapján is el lehet őket különíteni egymástól. Egyrészt a névszói módosító nem morfológiai képződményként kapcsolódik az igehez az igekötővel szemben. Emellett ez előbbi mindig vonzata az igenek, a preverbum azonban nem, valamint az igekötős ige nominalizálható (*elolvas* – *elolvasás*), a névszói igemódosítót tartalmazó kifejezés viszont nem (*újságot olvas* – **újságot olvasás*), vagy ha látszólag igen, akkor inkább arról van szó, hogy az ige nominalizációja után tesszük hozzá a névszót ([*moziba* [[*jár*]_V [*ás*]_N]]) (Kiefer

intenzitás fokozatosan növekszik, pl. *elszemtelenedik*); frekventatív (rendszerint ismétlődő történés, pl. *meg-megesik*); gnomikus (általános érvényű történés, pl. *A Föld a Nap körül kering.*); inchoatív (az egyik állapotból a másikba való átmenet a hangsúlyos, pl. *vörösödik*); ingresszív (a történés kezdetén van a hangsúly, pl. *meggyullad*); intenzív (erős intenzitású cselekvés/történés, pl. *kikönyörög*); intenzív-iteratív (ismétlődő esemény, amelynek az intenzitása fokozatosan nő, pl. *tudakol*); intergresszív (van a szemantikai szerkezetben belső hatás, de atelikus, pl. *énekel egy dalt*); iteratív (ismétlődő cselekvés, pl. *írogat*); kauzatív (olyan esemény, amely egy másik eseményt eredményez, pl. *megöl*); komitatív (egy cselekvést kísérő másik cselekvést fejez ki, pl. *énekel kísért*); konatív (a cselekvés az eredmény elérésére irányul, de sikertelen, pl. *győzködi*); mozgásigék (térben való mozgást fejez ki, pl. *jár*); mutuális (kölcönösen ismétlődő cselekvés, pl. *túlharsogják egymást*); perduratív (olyan cselekvés, amely egy másik esemény által kijelölt pontig tart, pl. *leül 10 évet*); posztduatív (olyan tartós cselekvés, amely egy megelőző hosszan tartó cselekvést követ, pl. *miután írt, olvas*); rezultatív (olyan esemény, amely elérte a célját, pl. *salátává olvas valamit*); statikus (olyan cselekvés, amely eredményeként nincs változás, pl. *áll*); szemelfaktív (pillanatnyi, egyszeri esemény, pl. *tüsszent*).

⁹ Az akcióminőségek csoportjai Kiefernél: frekventatív (rendszerint ismétlődést fejez ki, pl. *fel-felnéz*); szaturatív (telítettséget fejez ki, pl. *kidolgozza magát*); delimitatív (behatároltságot fejez ki, pl. *elsétálgat*); rezultatív (eredményességet fejez ki, pl. *lekaszál*) (Kiefer 2006: 149–50); terminatív (egy cselekvés befejezését fejezi ki, pl. *énekel*) (Kiefer 2006: 176); szemelfaktív (egyszeriséget fejez ki, pl. *megcsóvál*); inchoatív (kezdetet fejez ki, pl. *megkondul*); totális (teljességet fejez ki, pl. *bejár*); intenzív (eltúlzottságot fejez ki, pl. *agyonpirosít*); exhaustív (kimerítőséget fejez ki, pl. *agyonstátálja magát*) (Kiefer 2006: 150); szubmerzív (az alany valamilyen intenzív tudati állapotba kerül, és abban elmerül, pl. *bealszik*) (Kiefer 2006: 179); iteratív (ismétlődést fejez ki, pl. *nyitogat*); deminutív (csökkent intenzitást fejez ki, pl. *dolgoztat*) (Kiefer 2006: 150).

2003: 183). Valamint az is fontos elkülöníthetőségi szempont lehet, hogy az igekötő iterálható (*be-benéz*), másféle igemódosító pedig nem (**bort-bort iszik*) (Kiefer 2003: 177–8).

A mondatot perfektívvé tehet más nyelvi elem is az igekötőn és a következő fejezetben tárgyalt igeidőkön kívül, az ún. külső határolók is. A megfigyelés kiinduló pontja, hogy a mondatban a perfektív szituációt láthatóan két egymást feltételező elem építi fel, a telikusságot biztosító külső határoló, mely zömében a határozott, ritkábban a határozatlan névelős tárgy, illetve a határ elérését avagy a cselekvés belső időhatárait lezáró morfológiai elem, a perfektiváló igekötő (Szili 2000: 365). Úgy tűnik azonban, hogy az igekötő nélkül álló mondatban is perfektiválhat a „külső határoló”, amely lehet tárgy, irányjelentéssel bíró igeéknél pedig határozó is (Szili 2000: 365–6).

A dolgozatomban az igekötő nélkül álló igeék kapcsán fogok írni tehát a névszói igemódosítókról és az egyéb, fentebb említett nyelvi elemekről is, hiszen ezek is indokolhatják a mondat perfektivitását.

5. Az aspektus és az igeidők kapcsolata

Az aspektust és az igeidőket többnyire külön kezelik egymástól a nyelvészeti szakirodalomban, azonban a köztük lévő nyilvánvaló kapcsolatot általában elfogadják, sőt azt is elképzelhetőnek tartják, hogy az egyes igeidőknek kifejezetten aspektuális vonatkozásai vannak (Horváth 2011: 207). É. Kiss Katalin így határozza meg a kettő közötti kapcsolatot: „Ha a referenciaidő a szituációidő egészét magában foglalja, befejezett aspektusról van szó (hiszen a szituáció befejezett egészként kerül a nézőpontunkba). Ha a referenciaidő csak a szituációidő egy szeletére terjed ki (tehát a szituációidő foglalja magában a referenciaidőt), akkor befejezetlen az aspektus” (É. Kiss 2005: 421). A dolgozatban az igeidőrendszert én is úgy fogom tekinteni, mint aspektusbefolyásoló tényezőt.

Az ómagyar kor végére a magyar nyelvben négyféle múlt és négyféle jövő idő alakult ki, ezek közül a múlt időknek voltak aspektuális szerepeik (Pátrovics 2004: 131–9), ezért a dolgozatban is ezeket fogom számba venni. Ezek a következők kijelentő módban: az *-á/-é*, *-a/-e*, *-ó/-ő* jeles, ún. elbeszélő múlt (a későbbiekben csak *-á/-é* jeles múlt idő); a *-t/-tt* jeles, ún. befejezett múlt; a $\emptyset$ + *vala*, ($\emptyset$ + *volt*) típusú múlt; és a *-t(-t)* + *vala*, (*-t(-t)* + *volt*) típusú múlt (E. Abaffy 1991: 107–10). A feltételes mód múlt idejére példáink (*-t* + *volna* típusú) a kései ómagyar kortól vannak, valamint elhanyagolható mértékben van jelen a korban a felszólító mód múlt ideje (*-t* + *legyen* típusú). Mivel a feltételes mód múlt idejű alakok ugyanazzal az aspektuális szereppel rendelkeznek, mint az ún. befejezett múlt idővel álló igeék,

ezért nem is választottam külön a kettőt az elemzésben¹⁰. A következőkben azt ismertetem, hogy az egyes igeidőknek milyen közlésbeli szerepük van, illetve hogy milyen aspektuális értékkel bírhatnak.

5.1. Az egyes igeidők közlésbeli szerepe

Az *-á/-é* jeles múlt előfordulását tekintve leginkább az írott nyelvben volt gyakori és a személytelen elbeszélések esetében alkalmazták. Ez az igeidő független volt az ige tartós, befejezett vagy mozzanatos jellegétől. Az élőbeszédhez közelebb álló szövegtípusokban (pl. levelek, párbeszédek) leginkább a közelmúltat jelölte, amit néhol a mondatban megjelenő határozószók is megerősítettek (pl. *pénteken, a tegnapi napon*) (E. Abaffy 1992: 153). Az *-á/-é* jeles múltnak ugyanakkor lehetett folyamatos múlt jelentése is, kiemelhette a múlt idejű cselekvés vagy történés befejezetlenségét is, ezt pedig egyértelműen aspektuális jelentésként kell értékelnünk (E. Abaffy 1991: 118). A ma egyedülként használatos *-t/-tt* jeles múlt idő mellett az *-á/-é* jeles még egészen a 19. századig élt, igaz, akkor is már csak inkább az emelkedett stílus kialakításának eszköze volt.

A *-t/-tt* jeles, befejezett múlt idő használata elsősorban a beszélt nyelvre, és így a beszélt nyelvhez közelebb álló szövegtípusokra volt jellemző már a középmagyar korban. A *-t* képzős igenév állítmányként a történés következtében létrejött állapotnak, később pedig már a cselekvés eredményének kifejezésére is szolgált. Ezek után magát a cselekvést, történet is jelölhette, ami végbement és a jelenre befejeződött, végül pedig csupán a múltban folyó cselekvést kezdte kifejezni (E. Abaffy 1991: 109).

A $\emptyset$ + *vala*, ($\emptyset$ + *volt*) típusú, analitikus jellegű múlt idő a múltban zajló cselekvések, történések folyamatosságát, illetve az eredményre nem jutó eseményeket fejezte ki. A kódexirodalomban a latin *indicativi praeteritum imperfectum* magyar megfelelőjeként használták (E. Abaffy 1992: 157). Egyébként a következő esetekben használhatták: lelkiállapot, tartós érzelem, szükségesség kifejezésére (*szereti vala; nem akarnak vala*); ismétlődő (*szaggatják vala*); valamint szokásos cselekvés esetében (*mennek vala*) stb (E. Abaffy 1992: 157–8). A levelekben ritkán használt igeidő, viszont jelenlétével hozzájárult a folyamatosság kifejezéséhez (E. Abaffy 1992: 160).

A *-t/-tt* + *vala*, (*-t/-tt* + *volt*) típusú igeidő segítségével már a kései ómagyar korban is a múltbeli állapotot vagy eredményt érzékeltethették, a létige megfelelő alakja, a *vala* szolgált a múlt idő és ugyanakkor a tartósság kifejezésére (E. Abaffy 1991: 109–10). Máshogyan

¹⁰ A feltételes módban álló és szemmel láthatóan nem magyaros alakok a latin *coniunctivus praeteritum imperfectum* mintájára, latinos szerkezeti hatásként alakulhattak ki (E. Abaffy 1992: 171).

fogalmazva ez az igeidő a múltban befejezett történés következtében beálló állapotot jelölte, minden esetben a régmúltat jelentette (E. Abaffy 1992: 162). A fordításirodalomban mindig a megelőző cselekvést jelölte (Pátrovics 2004: 134).

A négyféle múlt idő előfordulási aránya E. Abaffy Erzsébet kutatása alapján a következő volt a kései ómagyar korban (E. Abaffy 1992: 163):

	Kódexek	Eredeti versek	Levelek, iratok
-á/-é	1478 (56%)	96 (64%)	49 (26%)
-t/-tt	747 (28%)	38 (26%)	114 (61%)
Ø + <i>vala</i> (Ø + <i>volt</i>)	348 (13%)	8 (5%)	1 (1%)
-t/-tt + <i>vala</i> (-t/-tt + <i>volt</i>)	76 (3%)	7 (5%)	22 (12%)
Összesen:	2649 (100%)	149 (100%)	186 (100%)

1. táblázat: A kései ómagyar kor múlt idői különböző szövegtípusokban

A táblázatból leolvasható, hogy az élőbeszédhez közelebb álló szövegtípusokban (levelek, iratok) a legnagyobb arányú előfordulást a *-t/-tt* jeles múlt mutatja, ezt követi az *-á/-é* jeles és a *-t/-tt + vala* (*-t/-tt + volt*) típusú igeidő. A táblázat adatai alapján feltételeztem, hogy az általam vizsgált szövegekben is hasonló arányokat kapok majd.

6. A dolgozat hipotézisei

A nyelvtörténeti szakirodalom (D. Mátai 1991, 2003, 2011; J. Soltész 1959) alapján feltételeztem, hogy az igeekötőknek már igen jelentős perfektiváló funkciójuk van, különösen a grammatikalizálódás magasabb fokán lévő *meg*, illetve *el* igeekötőnek. Ehhez kapcsolódóan a dolgozat kitér arra is, hogy az egyéb, a korban döntően még irányjelölői szereppel bíró igeekötők (például a *be*, *ki*, *ide* stb.) valóban kevesebb példában perfektiválnak-e, mint az előbb említett két preverbum. Fontos, hogy az igeekötő imperfektívvé is tehet egy mondatot, ennek jellemző eszköze az, amikor a preverbum az ige mögött áll (nem fókuszos mondatokban!). Ebből kiindulva érdemes megvizsgálni azt is, hogy ez a speciális szintaktikai pozíció a 16. században is bevett szokás volt-e az imperfektív aspektus kifejezéséhez.

Az akcióminőséghez kapcsolódó kieferi modell (Kiefer 2006: 185) alapján feltételeztem, hogy a *meg* és az *el* igeekötővel álló alakok között is viszonylag nagy aránnyal fogok találni akcióminőségeket. Érdemes megfigyelni, hogy az igeekötőknek az aspektusképzés

szempontjából kirajzolódó skálája igazolható-e az akcióminőségek tekintetében is. Ehhez kapcsolódóan további kérdés, hogy milyen akcióminőségek figyelhetők meg (az igekötőkhöz kapcsolódóan), ezek milyen arányban vannak jelen, valamint hogy felfedezhető-e a delimitatív akcióminőség (behatároltságot fejez ki, ld. *eljátszadzik*, *elsétálgat* stb.), amely a szakirodalom szerint az ómagyar kor végén még gyengének mondható (D. Mátai 2011: 203).

Az igekötő nélküliség kapcsán feltételeztem, hogy amely mondatban nincs igekötő, viszont maga a mondat perfektív, ott van olyan nyelvi elem, amely ezt indokolja. Érdekes feltérképezni, hogy melyek ezek az elemek és mennyire jellemző a jelenlétük.

Természetesen tanulságos megfigyelni azt is, hogy az igekötővel, illetve az a nélkül álló igék milyen számban fordulnak elő, mert ez is lehet egy fontos szempont annak eldöntésére, hogy a korban valóban nagymértékű-e a preverbumhasználat.

Feltételeztem azt is, hogy a magyar nyelv egyes múlt idői különböző arányban vannak jelen az igekötős igéknél is. E. Abaffy Erzsébet (1992: 163) statisztikája alapján a *-t/-tt* jeles múlt idő nagyobb mértékű jelenlétére következtettem, szemben például az *-á/-é* jelessel. A dolgozat egyik feladata, hogy megmutassa, a 16. századi beszélt nyelvhez közel álló, magyar nyelvű levelekben már csak a *-t/-tt* jeles múlt időé-e a szerep, vagy léteznek és használatban vannak még összetett múlt idők is, és ha igen, ezeknek van-e aspektuális szerepük.

7. A vizsgált korpusz

A vizsgálathoz Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelezését használtam fel, ehhez Terbe Erika kiadványát vettem alapul, amely az 1538-tól 1575-ig tartó időszak 257 db levelét foglalja magában (Terbe 2010). Ezek közül én 100 db-ot vizsgáltam meg, egészen pontosan az 1567-től 1569-ig tartó időszak szövegeit.

A misszilis (vagy más néven valódi levél) bizalmas természetű, a címzett számára ténylegesen elküldött alkalmi közlést tartalmaz (Kőfalvi–Makk 2007: 103–4). Ez a fajta levelezési anyag a XIV. századtól jelent meg a családi levéltárak iratanyaga között (Lakos 2009: 284). A levélíró személye – ahogy Terbe Erika is megjegyzi – nem tartozik a magyar történelem meghatározó alakjai közé, levelei inkább nyelvészeti szempontból érdekesek (Terbe 2010: 41). Férje, Batthyány Ferenc dunántúli földbirtokos, később horvát bán is volt (MÉL 1981: 144), Svetkovics Katalin pedig maga is főúri származású (Terbe 2010: 19). A levelek nem saját kezűleg íródtak, és több íródeákról tudunk, akik szerzőként működtek, viszont ez a vizsgálat szempontjából nem játszik szerepet. A levelek címzettje legtöbbször Batthyány Ferenc két rokona, Batthyány Kristóf és fia, Boldizsár (Terbe 2010: 31).

A levelek tartalma annyiban játszik szerepet, hogy sokszor fordulnak elő bennük az uradalom beszerzéséhez kapcsolódó felhívások, tehát sok az utazással, küldéssel kapcsolatos igealak, és ebből adódóan az irányjelentéssel bíró igekötő is (ez a későbbi, az egyes igekötőkkel foglalkozó fejezetek példáiban is látszódní fog). A misszilisek rendszerint tartalmaznak nyitó, illetve záróformulákat, az általam vizsgált levelekben a tipikus magyar nyelvű záróformula az „*Isten tartson/tartsa meg...*”, amely többnyire igekötővel áll, és így a jelenléte fontos szerepet játszik a *meg* igekötős igék arányának alakulásában. A dolgozatomban a szövegekből hozott részleteket ugyanazzal az átirással fogom közölni, mint Terbe Erika kiadványa, valamint minden eredményhez igyekszem egy-egy példát írni¹¹.

Az elemzés során az igekötős igéket gyűjtöttem ki, majd ugyanezen igék előfordulását vizsgáltam, már igekötő nélkül (az összehasonlíthatóságért).

A vizsgálat során a következőket vettem szemügyre az igekötősöknél: milyen igekötővel áll az igés kifejezés; milyen típusú az ige (mozgásige stb.), mi az ige-igekötő szórendje; perfektívál-e a preverbum; milyen akcióminőséget fejez ki. Az igekötő nélkülieknél fontos szempont volt, hogy perfektív-e a mondat; ha igen, akkor milyen nyelvi elem teszi azzá. Minden ige esetében megvizsgáltam azt is, hogy milyen igeidőben szerepel. Mindehhez a szövegnek mondatokra való bontására volt szükség, amit sokszor nehezített a központosítás hiánya, illetve következetlensége.

8. A levelek igekötős igéi

Az általam vizsgált 100 db levélben összesen 605 db igekötős igét találtam, amelyek a *meg, el, oda, fel, ide, be, ki, alá, le, rá, haza* és *vissza* szóalakokkal állhattak. Ezek tényleges igekötői mivolta a középmagyar korban kérdéses, mivel azonban ezek mindegyikét a mai magyar nyelvre nézve már preverbumoknak tekintjük, ezért megnéztem a vizsgált korszakban betöltött státuszukat is.

A tanulmányomban a terjedelmi korlátok miatt a legrészletesebben a *meg* és az *el* igekötő kapcsán mutatom be a kapott eredményeket, ezt követően pedig összefoglaló jelleggel a többi preverbumot is bemutatom.

¹¹ A kiemelt kifejezés helyét a példa után szögletes zárójelben fogom közölni, ami a levél sorszámat, valamint annak kötetben való elhelyezkedését jelöli.

8.1. A *meg* igekötős igék

A vizsgált korpuszban a *meg* igekötővel álló példából találtam a legtöbbet, összesen 419 db-ot. Ez az eredmény azt a megállapítást igazolja, miszerint az eredetileg 'vissza' irányjelentésű *meg*-nek egyre inkább elhomályosult az eredeti jelentése, majd az igekötők közül elsőként alakult ki az új, perfektíváló funkciója (D. Mátai 2011: 181). Az új funkció kialakulása, az irányjelentés elhomályosulása pedig összefüggésben áll az igekötő gyakoribb válásával, D. Mátai Mária (2011: 181) szerint ez a kettő egymást erősítő folyamatként értelmezendő.

A *meg* igekötővel álló igék összesen 401 esetben fejeztek ki befejezettséget (6a), 18 esetben (7a) pedig beszélhetünk a perfektív jelentésen kívül az irányjelölés funkciójáról is.

(6) a. *thowaba k. Jrja meg Ennekem...* [70.; 114–5.]

(7) a. *nem kesem sokat Megynt megh terek* [64.; 114.]

	irányjelentés	befejezett+irányj.	befejezett	Összesen:
<i>meg</i>	0	18	401	419

2. táblázat: A *meg* igekötő jelentései

A besorolással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a tisztán perfektív és az „átmeneti” funkciót elsősorban aszerint különítettem el egymástól, hogy milyen ige-típussal áll az igekötő, ugyanis térbeli jelentésű szóalak mellett valószínűsíthető a preverbum irányjelölő jelentése is. Másfelől a kategóriába sorolásnál segítségemre voltak azok a mondatban lévő határozói szerkezetek, amelyek pl. végpontot fejeznek ki, ez is utalhat az irányjelentés meglétére. A *meg* igekötős igék esetében a *tér*, *hoz* igealakok mellett előforduló preverbumról valószínűsíthető, hogy rendelkezik még irányjelentéssel is.

A *meg* igekötőnek az erős, sokszor már csak tisztán perfektív funkciójára utal az is, hogy csupán 19 esetben áll mozgást (8a), 37 esetben pedig mozgatót kifejező igékkel (8b), többnyire ugyanis a preverbum irányjelentése akkor érvényesül, ha az ige is valamilyen helybeli változásra utal. A vizsgálódás során az is kiderült, hogy összesen 264-szer szerepelt a *meg* cselekvést kifejező igével (8c), 26-szor mediálissal (8d), 3-szor pedig létigével (8e). Azt azonban meg kell jegyezni, hogy az 264 előfordulásból 88-szor a kor leveleinek szokásos formulájaként megjelenő „*Isten tartsa meg/tartson meg*” fordulattal kell számolnunk, azonban ezt leszámítva is 176 esetről van szó.

- (8) a. *hogý Ez el Mwlt estwe Jewe megh Nemett krýstoff Bechböl* [63.; 108–10.]
 b. *hog Nekem Meg kwlthe volna Az en Emberem altal* [70.; 114–5.]
 c. *az kewetsegrwl walo wallazt tetelt ke nek megh Nem Monthattak wolt*
 [84.; 125–7.]
 d. *hogý addýglan megh gýogýwllýon .k.* [87.; 129.]
 e. *hogý az octaüa mynden Býzonnyal megh leszen* [77.; 119–20.]

	létege	mozgás	mozgatás	cselekvés	egyéb	mediális
Összesen:	3	19	37	264	70	26

3. táblázat: Az ige típusok előfordulási értékei a *meg* igekötős ígéknel

A fenti, szemléltető táblázatból (3. táblázat) kiderül, hogy voltak kétesen kategorizálható esetek, például az „ért” igével állók, amelyek az ige jelentése miatt nem voltak besorolhatók¹²¹³, valamint olyan példák, amelyeknél nem volt biztos, hogy pontosan milyen ige szerepel, viszont ezt leszámítva az elemzés megtörténhetett, hiszen pl. a szintaktikai helyzet nyilvánvaló volt¹⁴.

Az igekötő és az ige sorrendjéről a következők állapíthatók meg a *meg* igekötős kifejezésekkel kapcsolatban: a preverbum+ige sorrendre 260, az ige+preverbum sorrendre pedig 159 példát találtam. Ezek az alábbiak szerint csoportosíthatók tovább:

	normál	imperfektív	felsz.m.	tagadás	tiltás	fókusz	Összesen:
ik.+i.	220	-	21	16	3	-	260
i.+ik.	-	1	143	3	1	11	159

4. táblázat: Az igekötő+ige és ige+igekötő sorrenddel előforduló szintaktikai helyzetek a *meg* igekötőnél

A 4. táblázatban összevontam a kétféle sorrenddel előforduló alakok további jellemzőit. A „normál” megnevezés azokra az igekötő+ige sorrenddel álló kifejezésekre vonatkozik, amelyek nem állnak felszólító módban, tagadó mondatban stb., tehát amelyekben a preverbum a semleges szintaktikai helyzet miatt előzi meg az igét (9a). A felszólító módú mondatok alatt a felszólító értelműeket értem, ugyanis a középmagyar korra jellemző volt latin hatásra a mellékmondatokban a felszólító mód helyett feltételes módú alakokat használni

¹² A „megért” igealakok nagy számú előfordulása (70 db) szintén a levél mint speciális szövegtípus jellemzőinek tudható be, hiszen feltűnően sokszor történik meg az üzenetváltásokban a másik féltől kapott információk nyugtázásának kifejeződése.

¹³ Ezeket az „egyéb” kategóriába soroltam be. Példa: *Toabba, aztýs megh Ertettem kwschowchj Janos dolgarul* [58.; 104–5.].

¹⁴ Pl.: *itt alat az also szeken myne ketten megh Ernenk Vele az my dolgaýnkat* [63.; 108–10.]

(E. Abaffy 1992: 171), ez azonban nem változtat a mondatok értelmezésén és aspektusán, valamint nem is következetesen mindenhol mellőzik a felszólító módú alakot. Ugyan a mai magyar nyelvben többnyire az igekötő elválik felszólító mód, tagadó vagy tiltó mondat esetében, a középmagyar korban azonban találunk szép számmal példát arra, hogy ez nem valósul meg (9b–d).

- (9) a. *gerechbe felette Jgen megh Nehezedett* [51.; 98–99.]
 b. *hog the k: nekem meg kwldenejye* [71.; 115.]
 c. *az kewetsegrwl walo wallazt tetelt ke nek megh Nem Monthattak wolt*
 [84.; 125–7.]
 d. *Atta, hogh az Resthanczyakban Meg Ne karosogyonk* [131.; 165–6.]

Az ige+igekötő sorrend a 159 esetből 143-szor a felszólító mód miatt (10a), 3-szor tagadó (10b), 1-szer pedig tiltó mondat (10c) miatt szerepelt. 11 esetben találtam fókuszos kifejezés (10d) miatt hátravetettnek a preverbumot, és mindössze 1-szer tudtam úgy ítélni, hogy imperfekció kifejezése végett áll hátul az igekötő (10e).

- (10) a. *Jsten Tarchyan megh Jo Vram és Jo fyam* [46.; 95–6.]
 b. *De nem halok megh semynemo Dolgoth* [75.; 118–9.]
 c. *hogy .k. ezzel Ne Bancha megh* [133.; 167–8.]
 d. *hogy Ez el Mwlt estwe Jewe megh Nemett krystoff Bechből* [63.; 108–10.]
 e. *...kÿtt Jrhassak Megh Nely* [86.; 128.]

8.2. Az *el* igekötős igék

Az *el* igekötővel álló igés kifejezések száma a *meg*-es alakokhoz képest alacsonyabb, mindössze 67, de ez még mindig magasnak számít a többi, a szövegben előforduló preverbumhoz képest. Ennek az igekötőnek az erős perfektiváló szerepe ebből a vizsgálatból is kiderül, ugyanis 46 példában szerepel csak a befejezettséget jelölő nyelvi elemként (11a), 21-szer pedig még átmeneti szerepben (12a), vagyis még az irányjelentést is magában hordozva. Pusztán a térbeli viszonyok kifejezésére nem találtam példát az általam vizsgált levelekben.

- (11) a. *Toabba az Rohonczy kastellba valo aztagokat mastan el Nem cheplethetem*
 [63.; 108–10.]

(12) a. *Egÿ kochÿth Es Zolgamath El bochÿathnāk A kochÿwal* [107.; 145–6.]

	irányjelentés	befejezett+irányj.	befejezett	Összesen:
<i>el</i>	0	21	46	67

5. táblázat: Az *el* igekötő jelentései

Mozgást jelentő igével (13a) 10-szer fordul elő az *el* igekötő, mozgatóst kifejezővel 23-szor (13b). Mindezek mellett jelentős a cselekvést jelölő (13c), illetve mediális igealakokkal (13d) való együttállás, előbbinek 30, utóbbinak 4 az előfordulási értéke.

(13) a. *ha szÿksegh leszen vgÿan Jnnett el Jndwlhasson .k.* [51.; 98–9.]

b. *Mÿnden fele El kwlthheth vketh* [107.; 145–6.]

c. *Es az Sÿbrÿk Mathe El Wetthe Thwle hathalmawa[l] az Jozagoth*
[119.; 155–6.]

d. *Mertth mÿnd el Torodnek* [52.; 99–100.]

	mozgás	mozgatás	cselekvés	mediális
Összesen:	10	23	30	4

6. táblázat: Az ige típusok előfordulási értékei az *el* igekötős igeéknél

Az ige-igekötő sorrenddel álló mondatok közül a *meg* igekötőhöz kapcsolódó részben leírtakhoz hasonlóan szintén voltak felszólító módban lévők, összesen 4 darab (14a), valamint 1 tagadó mondatot (14b) lehet számba venni. Csak az imperfektivitás kifejezésére szolgáló hátravetett pozícióra nem találtam példát, 2 esetben pedig az igt megelőző fókuszos kifejezés (14c) miatt nem lehetett eldönteni, hogy az igekötő kifejez-e folyamatosságot is.

(14) a. *...Menne krÿsthoff wramhoz, es Jndwlhanak el Az Bekeseg zerzesben*
[114.; 150–1.]

b. *Nem kwldem el, de* [127.; 162–3.]

c. *Toabba .k. halastott Bochatott el* [72.; 116.]

	normál	imperfektív	felsz.m.	tagadás	tiltás	fókusz	Összesen:
ik.+i.	49	-	1	7	3	-	60
i.+ik.	-	0	4	1	0	2	7

7. táblázat: Az igekötő+ige és ige+igekötő sorrenddel előforduló szintaktikai helyzetek az *el* igekötőnél

8.3. Az *oda*, *fel*, *ide*, *ki* és *be* igekötős igék

A következőkben az *oda*, *fel*, *ide*, *ki* és *be* igekötőkről összevontan írok, mert ezek csoportosíthatók egymással gyakoriságuk alapján, valamint tulajdonságaik nagyon hasonlóak.

Sokszor nem volt egyértelmű az elemzés során, hogy ilyen, irányjelentést sok esetben hordozó preverbumoknál mikor számolhatunk a perfektív funkcióval is a mondaton belül. A vizsgálódás során arra a következtetésre jutottam, hogy ha a mondatban az igekötőn kívül valamilyen határozói viszonyt jelölő kifejezés is áll (pl. helyhatározói szerkezet), akkor a kérdéses preverbum már perfektívál is. Az irány jelölése ugyanis redundánssá válik, és ez azért nem mond ellent a nyelvi ökonómia elvének, mert az igekötőnek valamilyen nyomatékosító, illetve perfektív funkciója is van a mondatban.

A következőkben az egyes igekötők mondatban betöltött jelentését mutatom be (8. táblázat).

	irányjelentés	bef. + irányj.	befejezettség	Összesen:
<i>oda</i>	13	25	3	41
<i>fel</i>	4	28	4	36
<i>ide</i>	5	6	0	11
<i>ki</i>	3	5	2	10
<i>be</i>	0	4	4	8

8. táblázat: Az *oda*, *fel*, *ide*, *ki* és *be* igekötők jelentései

Az *oda* és a *fel* igekötő viszonylag nagymértékű produktivitást mutat a maga 41, illetve 36-os előfordulásával. A táblázatból leolvasható, hogy az esetek túlnyomó részében megjelenik a befejezettségjelölés, azonban az irányjelentés kifejezése mellett. A tiszta perfektivitás csak elenyésző mértékben mutatkozik meg. Az *ide* preverbum feltűnően rendelkezik a csak irányjelölői tulajdonsággal, egyszer sem jelent meg ugyanis csupán befejezettség kifejezőjeként a mondatokban. A *ki* és a *be* igekötőknél megfigyelhető a tiszta perfektíváló funkció, azonban ezeknél is érezhetően dominánsabb az irányjelölés jelenléte. Példák a tisztán befejezettségjelölő funkcióra (15a–d), valamint arra, hogy a mondatban a perfekció mellett a térbeli viszonyok is megjelennek (16a–e):

- (15) a. *Mÿertt hogÿ az w Joszaga oda ala Vagÿon...* [53.; 100–1.]
b. *kÿt en ith germeksegetul fogwa fel tartotam...* [54.; 102.]
c. *Es szent Thamas Napÿan telÿk kÿ* [77.; 119–20.]

d. *the k: ket Awag harom few wrath Jrathnaja Be az ketel lewelben*
[125.; 160–1.]

- (16) a. *Býzonj Eremest oda adnem kēnek* [67.; 112–3.]
 b. *Boldýsar Vram fel Ment* [87.; 129.]
 c. *ha keett hetýglen Jde Engedhetý .k. Awagý Nem* [63.; 108–10.]
 d. *es tegnap ký es ment wolth* [103.; 142–3.]
 e. *Azert Jmmar Carol herchegeh be nem mjgjen Jspanjaba* [99.; 139.]

Az egyes ige típusok jelenlétének vizsgálata ugyanazt támasztotta alá, amelyet az ige kötő jelentéseit mutató táblázat is megmutatott:

	létige	mozgás	mozgatás	cselekvés	mediális	Összesen:
<i>oda</i>	2	16	21	2	0	41
<i>fel</i>	0	16	14	6	0	36
<i>ide</i>	0	3	5	3	0	11
<i>ki</i>	0	3	0	5	2	10
<i>be</i>	0	2	1	5	0	8
Összesen:	2	40	41	21	2	106

9. táblázat: Az ige típusok előfordulási értékei az *oda*, *fel*, *ide*, *ki* és *be* ige kötőknél

Az ige kötő és az ige sorrendje az *oda*, *fel*, *ide*, *ki* és *be* ige kötők esetében nagyon hasonlít a *meg* és az *el* kapcsán tapasztaltakhoz. Egyrészt érvényes mindegyikre az, hogy a preverbum+ige együttállás van túlsúlyban, másrészt az imperfekció kifejezése végett hátul álló ige kötőre nagyon kevés példa van. A kétféle sorrendet okozó szintaktikai helyzeteket a következő táblázat foglalja össze:

		normál	imperpektív	felsz.m.	tagadás	tiltás	fókusz	Összesen:
oda	ik.+i.	27	-	0	5	1	-	33
	i.+ik.	-	1	4	2	1	0	8
fel	ik.+i.	27	-	2	3	0	-	32
	i.+ik.	-	0	3	1	0	0	4
ide	ik.+i.	10	-	0	1	0	-	11
	i.+ik.	-	0	0	0	0	0	0
ki	ik.+i.	6	-	1	0	0	-	7
	i.+ik.	-	0	0	0	0	3	3
be	ik.+i.	5	0	0	1	0	0	6
	i.+ik.	0	0	1	0	0	1	2

10. táblázat: Az igekötő+ige és ige+igekötő sorrenddel előforduló szintaktikai helyzetek az *oda*, *fel*, *ide*, *ki* és *be* igekötőknél

Az egyetlen példa az imperfekció kialakításáért hátravetett igekötős mondatra (17a):

(17) a. *Azertt aggyon .k. Neky hogÿ Mehessen oda .k.* [62.; 108.]

8.4. A *le*, *vissza*, *rá*, *haza* és *alá* szóalakkal álló igék

A tanulmány további részében együtt mutatom be a megmaradt *le*, *vissza*, *rá*, *haza* és *alá* kifejezéseket, mivel ezek 5-nél is kevesebbszer fordultak elő a megvizsgált szövegmenyiségben.

Az *le* igekötő 4-szer, a *vissza* 3-szor, a *rá*, *haza* és az *alá* pedig mindössze 2-szer szerepelt a levelekben. Mivel ennyire kismértékű az előfordulásuk, ezért felmerül a kérdés, hogy egyáltalán igekötőnek tekinthetők-e, hiszen az igekötőség egyik nem elhanyagolható kritériuma a produktivitás (Forgács 2005: 101; J. Soltész 1959: 15–6). Ha az aspektusképző tulajdonságaikat vesszük szemügyre, akkor azt láthatjuk, hogy ezek közül mindegyiknek elsősorban az irányjelölő jelentése volt a legfontosabb a levelekben, bizonyos esetekben emellett perfektíválhatott a *le*, és csak perfektív funkciót is egyedül ez a szóalak birtokolhatott, azonban mindössze két-két esetben, így még ennek igekötői minősége is kérdéses.

	irányjelentés	bef. + irányj.	befejezett	Összesen:
<i>le</i>	0	2	2	4
<i>vissza</i>	3	0	0	3
<i>rá</i>	2	0	0	2
<i>haza</i>	2	0	0	2
<i>alá</i>	2	0	0	2

11. táblázat: A *le*, *vissza*, *rá*, *haza* és *alá* jelentései

Példa a *le* csak perfektív funkciójára (18a):

(18) a. ...*Es Telepegyék le* [85.; 127.]

A szintaktikai helyzet vizsgálata során egyetlen olyan esetet sem tudtam számba venni, amikor a folyamatosság kifejezőeszköze lett volna a hátravetett igekötő a mondatban. Az igekötő és az ige kapcsolódásának aleteit az alábbi, 12. táblázatban foglaltam össze:

		normál	imperfektív	felsz.m.	tagadás	tiltás	fókusz	Összesen:
<i>le</i>	ik.+i.	2	-	0	0	0	-	2
	i.+ik.	-	0	2	0	0	0	2
<i>vissza</i>	ik.+i.	1	-	0	0	0	-	1
	i.+ik.	-	0	2	0	0	0	2
<i>rá</i>	ik.+i.	0	-	1	0	0	-	1
	i.+ik.	-	0	1	0	0	0	1
<i>haza</i>	ik.+i.	1	-	0	0	0	-	1
	i.+ik.	-	0	0	0	0	1	1
<i>alá</i>	ik.+i.	2	-	0	0	0	-	2
	i.+ik.	-	0	0	0	0	0	0

12. táblázat: Az igekötő+ige és ige+igekötő sorrenddel előforduló szintaktikai helyzetek az *alá*, *le*, *rá*, *haza* és *vissza* igekötő jellegű kifejezéseknél

Rövid összegzésként elmondható, hogy a vizsgált szöveg alapján a leggyakoribb a *meg* és az *el* igekötő, valamint ezek a leginkább „igekötősült” kifejezések, ugyanis ezeknek van a legerősebb aspektusképző funkciójuk. A levelek elemzése során az is kiderült, hogy az *el* is valóban a grammatikalizáltság magas fokán áll a középmagyar korban. Az *oda*, *ide* és *fel* igekötők perfektív funkciója szintén megjelenik, de az esetek túlnyomó részében csak a térbeli helyzet kifejezése mellett. Minden bizonnyal a *be*, a *ki* és a *le* is igekötőnek számít már, ugyanis egyértelműen megjelenik a tiszta perfektív funkciójuk is. Az *alá*, *rá*, *haza* és *vissza* nyelvi elemeket azonban véleményem szerint még nem lehet igekötőnek venni.

9. Az igekötős igék akcióminősége

Az általam vizsgált korpuszban viszonylag kisszámú olyan akcióminőséget fedeztem fel, amelyeket az igekötők adtak volna hozzá az ige jelentéséhez. Az akcióminőségek kikeresése előtt feltételeztem, hogy a kieferi modell (Kiefer 2006: 185) alapján az aspektuális szempontból nagyobb mértékben szerepet játszó igék körében fogok találni akcióminőségeket.

Emellett a szakirodalom által leírt jelentéselemek és formai szempontok alapján történt az azonosítás. A 605 db igekötős ígés kifejezésből 253 esetben lehet beszélni akcióminőségről, ez nagyjából 42%-ot tesz ki. Ez az arány azonban másként értékelendő, ha figyelembe vesszük, hogy 3 igekötőhöz kapcsolódóan található a talált adatok nagy része. A megfigyelt akcióminőségek előfordulása a következőképpen alakul tehát:

	rezultatív	rezultatív- totális	inchoatív	Összesen:
<i>meg</i>	177	0	0	177
<i>el</i>	40	6	2	48
<i>oda</i>	20	0	0	20
<i>fel</i>	4	0	0	4
<i>ide</i>	0	0	0	0
<i>be</i>	1	1	0	2
<i>ki</i>	2	0	0	2
<i>le</i>	0	0	0	0
<i>vissza</i>	0	0	0	0
<i>rá</i>	0	0	0	0
<i>haza</i>	0	0	0	0
<i>alá</i>	0	0	0	0
Összesen:	244	7	2	253

13. táblázat: Akcióminőségek számának alakulása igekötőkre lebontva

A fenti, 13. táblázatból kiderül, hogy háromféle akcióminőség jelentkezett a levelezésekben: a rezultatív, a rezultatív-totális, valamint az inchoatív akcióminőség. A rezultatív ¹⁵ akcióminőség a cselekvés, folyamat végpontjára, befejeződésére vagy eredményességére utal (Kiefer 2006: 170). Kiefer megjegyzi azt is, hogy ez áll legközelebb a “tisztá perfekтивitáshoz” (Kiefer 2006: 170).

Példák a rezultatív kifejezésekre:

- (19) a. *Azert haggia Meg keg. martonnak, hogÿ...* [48.; 97.]
- b. *az wÿwet kedegh el agya kÿt wet wolt ganetes hattam...* [46.; 95–6.]
- c. *hogÿ az Rohonczÿ Vedrett kl. 20 oda adom .k. kész penzen* [63.; 108–10.]
- d. *kÿt en ith germeksegetul fogwa fel tartotam...* [54.; 102.]
- e. *hogÿ ha istwanfi Vram Bee tÿltottae az pörrt Awagÿ Nem* [92.; 133–4.]
- f. *Jsten ebbölÿs kÿ szabadett* [129.; 163–4.]

¹⁵ Pátrovicstól a rezultatív és a kauzatív ígék csoportja sorolható be ebbe a kategóriába (Pátrovics 2004: 41–2).

A totális akcióminőség azt fejezi ki, hogy az igével jelölt cselekvés, folyamat nagy vagy teljes felületet érint. Legtöbbször a *be* igekötővel jelenik meg (pl. *beporosodik, bejár*), de előfordulhat más preverbummal is (ld. *lekövez, kifest* stb.) (Kiefer 2006: 172). Fontos megjegyezni, hogy a teljesség képze magával vonja a rezultativitás jelentését is (Kiefer 2006: 172), tehát a kettőt sokszor nehéz igazán elválasztani, és én is kevert eseteket találtam a vizsgálat során.

Példák a rezultatív-totális kifejezésekre:

(20) a. *Toabba az Rohonczy kastellba valo aztagokat mastan el Nem cheplethetem*

[63.; 108–10.]

b. *De az my kewes Volt azth mynd El Vettettek* [magot] [132.; 167.]

Az inchoatív¹⁶ akcióminőség a cselekvésnek, folyamatnak a kezdetét fejezi ki. Leginkább az *el...magát* számít a leggyakoribb morfológiai jegyének (pl. *elsírja magát*), de előfordulhat más preverbumokkal (ld. *megszeret, felharsan* stb.) és áltárgy nélkül is (Kiefer 2006: 169).

Példa az inchoatív akcióminőségre:

(21) a. *Merth El kezdhethy Embewr Thawol fewlden* [114.; 150–1.]

Az akcióminőségek kapcsán megfogalmazott hipotéziseimre a következő válaszok adhatók. Egyrészt beigazolódott, hogy a leginkább grammatikalizálódott *meg* és *el* igekötő esetében található a legtöbb akcióminőség. A vizsgálat során kigyűjtött adatok a kieferi modell (Kiefer 2006: 185) érvényességét is alátámasztják, hiszen a preverbumok aspektusjelölésének vizsgálata alapján felállított igekötőségi skála igazolódni látszik az akcióminőségek előfordulása alapján is. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a vizsgált korpusz messze nem mutat olyan változatosságot az akcióminőség-képzés tekintetében, mint ami a mai magyar nyelvben megfigyelhető. Mindössze háromféle akcióminőség különíthető el a levelezésekben, a delimitatív jelentés egyszer sem fordult elő, tehát ennek jelenléte a középmagyar kor elején is gyengének mondható. Ugyan az *el* igekötő már nagy arányban perfektivál, de nincs adat a delimitatívon kívül (pl. *elborozgat*) a terminatív akcióminőségre

¹⁶ Pátrovicstól az augmentatív, az evolutív, az inchoatív és az ingresszív igék sorolhatók be ebbe a kategóriába (Pátrovics 2004: 38–40).

(pl. *elénekél, elmesél* stb.) (Kiefer 2006: 176) és a 'valamit rosszul csinál' jelentésre sem (pl. *elfőz, elborsoz* stb.)¹⁷ (Kiefer 2006: 178).

10. Az igekötő nélküli igék mondatainak aspektuális jellemzői

Az elemzés során külön kigyűjtöttem azokat az igéket is, amelyek a korpuszban igekötővel vagy igekötőszerű elemmel is állhattak, mert úgy gondolom, érdemes megvizsgálni azt, hogy ezek miért állnak preverbum nélkül. Annak eldöntésére, hogy perfektív vagy imperfektív-e a mondat, szintén a Kiefer-féle időmódosító-próbát tudtam felhasználni leginkább (ld. 2. fejezet). Mindemellett fontos volt a kontextus ismerete is, mert anélkül a középmagyar korban íródott szöveget sokszor nehézkes lett volna értelmezni aspektuális szempontból. Bizonyos esetekben pedig egyszerűen eldöntötte a kérdést a mondatban szereplő ige Vendler-osztálya. Az *ért* szóalakkal szereplő mondat például az ige osztálya alapján valóban imperfektív aspektusúnak tűnik (22a), azonban a kontextus alapján bizonyos esetekben mégis perfektív (22b):

(22) a. *azt Jmar Nem Ertem kj Adnaja tanaczwl* [120.; 156–7.]

b. *Meg wettem az k. lewelet es ertetem abbul hog* [47.; 96–7.]

Az általam kigyűjtött igekötő nélküli igék csoportja összesen 1424 db elemből áll, ennek nagy része imperfektív, 788 példát lehet erre találni. A preverbum nélküli mondatok kisebbik, de egyáltalán nem elhanyagolható része pedig perfektívnek minősíthető, ezek összesen 636 db-ot tesznek ki.

Példák az imperfektív aspektusú mondatokra (23a–d):

(23) a. *kedigh azt se Banja keg: ott Rohonczon wagyon ket wasas zekerem* [46.; 95–6.]

b. *Es az Spelthner zöleőet az Domboroj horwatok mielte* [48.; 97.]

c. *toabba, hyszem hog .k.Twtara wagyon* [52.; 99–100.]

d. *kj kēnek Eremest szolgal Mjnt Bjzodalmas aszonjanak* [95.; 135–6.]

A perfektív mondatok esetében osztályoztam azokat a nyelvi elemeket, amelyek a mondatot befejezetté tették. Bizonyos esetekben több ilyen nyelvi elem is lehetett egy példán belül. 451 esetben a tárgy jelenléte volt az, ami valószínűleg meghatározta az aspektust (24a–b), 283 esetben a határozó helyettesítette az irányjelentést is kifejező preverbumot vagy egyéb

¹⁷ Ez utóbbinak akcióminőségként való értelmezése kérdéses (Kiefer 2006: 178).

lokalizációs funkciójú határozós kifejezés volt jelen (25a–c), 5-ször pedig kifejezetten az igeidő perfektivált (26 a–b). Az egyéb kategóriába pedig olyan példák tartoznak, amelyekben vagy az alany határozottsága mondható befolyásolónak vagy pedig csak a Kiefer-féle időmódosító-próba alapján lehetett felismerni a befejezettséget (27a–b).

- (24) a. *az Madaraznak kedigh attam az en hazamat Rohonczon* [46.; 95–6.]
 b. *hanem Jm Jsmegh Jrt Nekem Ezen dologrwl egý Lewelet* [84.; 125–7.]
- (25) a. *Mýertt hogý halalbol Jýttem wýwarrol* [95.; 135–6.]
 b. *mýndiarasth Posonba megýen* [112.; 149–50.]
 c. *de kerem Ezennýs .k. hogý* [52.; 99–100.]
- (26) a. *Jm Ezennel Jwta gýwlaýne azzonnak egý lewele* [51.; 98–9.]
 b. *Az .k. annýa ký chedwlat kwldett volt Jm megh kwlthem .k.* [127.; 162–3.]
- (27) a. *hogý .k. Ne kesnek es* [76.; 119.]
 b. *kýbwl az En attýamfyanak Jewendere kara Ne kewetkezek* [57.; 104.]

Összefoglaló táblázat a perfektív mondatok nyelvi elemeiről:

	Nyelvi elem száma:
tárgy	451
határozó	283
igeidő	5
egyéb	3
Összesen:	742

14. táblázat: Perfektív mondatok perfektiváló nyelvi elemei az igekötő nélküli igéknél

A tárgynak mint perfektiváló elemnek több típusa is előfordul a levelekben. Az „egyszerű” tárgy szerepel a legtöbbször, leginkább az ige utáni pozícióban (28a–b). A tárgy számos esetben névmás formájában jelentkezik (29a–b), igenévi tárgy formájában (30 a–b), áltárgyként (31a) vagy tárgyi mellékmondat formájában (32a–b). Arra is van példa, hogy a tárgy nincs kitéve, viszont hatással van a mondat szemantikájára (33a). Néhány esetben pedig állandósult szó szerkezetben, szinte frazémaszerű elemként van jelen a tárgy az igével (34a–b).

- (28) a. *Jm kwlthem .k. valamý tengerý halatýs* [50.; 98.]
 b. *es hadna mýnden dolgat Jo wegbe* [57.; 104.]
- (29) a. *miwel az zelet mieltethnem, Azth Sem Engette marton saffar* [48.; 97.]

- b. *Es keg: oth Talal wtheth* [117.; 153–4.]
- (30) a. *chak hogj Jm Ez el Mwlt Napokban az pestÿs kezdett vala Bennwnkett Rettegetnÿ*
[87.; 129.]
- b. *ha penig fel kezdenj Bonthanj* [125.; 160–1.]
- (31) a. *mihez tarchÿa magat* [56.; 103–4.]
- (32) a. *de azt Nem Ertem az .k. leweleböl sem kedÿglen Nem Jrÿa .k. hogÿ* [58.; 104–5.]
- b. *hanem Az mÿkeppen .k. chaszar wÿfelsege Elött fogatta hogÿ* [144.; 175–6.]
- (33) a. *de Nem tuggiak kÿchioda Vezettette* [112.; 149–50.]
- (34) a. *De hÿgÿe k: Mÿhÿnth zerÿth thehethem* [117.; 153–4.]
- b. *Toabba, Jm kolman safarral szamott vetettem* [45.; 95.]

A tárgy típusairól a következő táblázat tartalmazza az összesített adatokat:

	Nyelvi elem száma:
tárgy	224
tárgyi mellékmondat	125
tárgyragos névmás	76
igenévi tárgy	16
állandósult szókapcsolat	6
rejtett tárgy	3
áltárgy	1
Összesen:	451

15. táblázat: A perfektiválásban szerepet játszó tárgy típusai az igekötő nélküli mondatokban

Az igekötő nélküli perfektív mondatok 283 db határozós eleme sem mutat teljesen homogén képet. Leginkább helyhatározói mondatrészű lokalizáló elemek szerepeltek a mondatokban, ún. irányhatárolók (Szili 2000: 365), erre összesen 179 példa volt (35a–c). Jelentős számú esetben szintén nagy valószínűséggel szerepet játszott a határozó a mondat perfektívvé tételében, azonban mellékmondati formában (36a–b). Külön kategóriába rendeztem azokat az eseteket, amelyekben megjelent egy, az adott mondat aspektusát egyértelműen meghatározó időhatározói kifejezés is (37a–b), végül pedig arra is hozok példát, hogy az adott határozó igemódosítóként, szinte frazémajlegű elemként volt jelen a mondatban (38a–b).

- (35) a. *hogy en Ennek elewtthe wgy mÿnth egy holnapal kewldewtthem wala Jsme*
cheythere orzagne Azonÿomhoz Az Wÿwarrol walo Lewelekerth [100.; 139–41.]
 b. *hogÿ Chiazar w felsege Nouembÿrnek 25. napian Jndÿl bechbel, lÿnczbe gÿwlesre*
 [112.; 149–50.]
 c. *mÿnt Masod Napÿglan ott talal .k. Engemett* [68.; 113.]
- (36) a. *Tahÿ vram Jgen Jrtt Ennekÿ Jzentÿs hogÿ az leanÿ aszont...* [53.; 100–1.]
 b. *Jm mastan Jrt Ennekem fjam Battjanj Bodjsar wram, hogj* [98.; 138.]
- (37) a. *az mjt ez el mwlt napokban Jrtam* [97.; 137–8.]
 b. *hog mjnap Jrtam wala pal deaknak, az Borok arraerth, hog* [70.; 114–5.]
- (38) a. *ha valamÿ olÿ dolgod vagÿon lasson hozza* [77.; 119–20.]
 b. *es Job moddal weghez vjhethneÿe k: ez dolgoth* [122.; 158–9.]

A határozó típusairól a következő táblázat tartalmazza az összesített adatokat:

	Nyelvi elem száma:
határozó	179
határozói mellékmondat	46
frazémaszerű	33
időhatározó	25
Összesen:	283

16. táblázat: A perfektiválásban szerepet játszó határozó típusai az igekötő nélküli mondatokban

11. Az igekötős és az igekötő nélküli igék adatainak összevetése

Ha összehasonlítjuk az igekötős és az a nélkül álló igés kifejezések előfordulását, akkor azt láthatjuk, hogy az igekötő nélkül szereplő mondatok jóval többször fordulnak elő a vizsgált levelekben, mint a preverbumot tartalmazók. Ehhez a tényhez hozzá kell vennünk azt is, hogy nem minden ígét gyűjtöttem ki – amint a dolgozat elején említettem –, hanem csak azokat amelyek igekötővel is előfordultak a vizsgált korpuszban. Ebből kifolyólag az igekötő nélküli alakok száma még nagyobb. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a 16. századi élőbeszédben ugyan fontos volt már az igekötő-használat, azonban mindezek ellenére még számos olyan igés alakot találhatunk, amely akár állhatna preverbummal, de mégsem áll.

A vizsgált igék körében egyaránt jelen vannak a mozgást, mozgatást, cselekvést kifejező, a besorolhatatlan *ért*, valamint a mediális szóalakok és a különböző variációkban

megjelenő létige. Érdekes lehet azonban azt is megvizsgálni, hogy ezek az ige típusok milyen változatosságot mutatnak, azaz hogy hányféle ige tartozik egy-egy kategóriába. Mozgást, mozgatást kifejezőből viszonylag kevésféle van, az előbbire 7 (*indul; siet; jár; száll; tér; megy; jön*), az utóbbira 6 db példa van (*hoz; bocsát; enged; vet; visz; küld*). Mediális szóalakból 17 féle volt (pl.: *törődik; múlik; telik; gyógyul; nehezedik*), cselekvést kifejezőből pedig 95 féle (pl.: *szolgál; néz; lát; keres; gondol*). Ugyanezeket az adatokat a következő, 17. táblázat foglalja össze:

	Az ige típus előfordulása:
mozgás	7
mozgatás	6
cselekvés	95
mediális	17
létige	1
„ért”	1
Összesen:	127

17. táblázat: A korpuszban előforduló és elemzés alá vett ige típusok

A következőkben azt mutatom be, hogy mely igék esetén volt jelentős eltérés az ige kötös és az a nélkül álló példák száma között (a jelentős ebben az esetben azt jelenti, hogy 5-nél több). Az ige kötös nélkül többször előforduló igék a következők voltak, gyakoriság szerinti sorrendben: *van, ír, ad, kér, kíván, hagy, tesz, mond, lát, hall, hisz, művel, üzen, szolgál, talál, jár, keres, fizet, késik*.

	Igekötővel:	Igekötő nélkül:	Összesen:
<i>van</i>	5	446	451
<i>ír</i>	35	132	167
<i>ad</i>	14	108	122
<i>kér</i>	3	77	80
<i>kíván</i>	1	49	50
<i>hagy</i>	15	37	52
<i>tesz</i>	2	35	37
<i>mond</i>	7	28	35
<i>lát</i>	8	26	34
<i>hall</i>	1	23	24
<i>hisz</i>	3	21	24
<i>művel</i>	5	17	22
<i>üzen</i>	3	16	19
<i>talál</i>	5	13	18
<i>szolgál</i>	2	13	15
<i>jár</i>	1	11	12
<i>keres</i>	1	7	8
<i>fizet</i>	0	6	6
<i>késik</i>	0	6	6

18. táblázat: Az igekötő nélkül jelentősen többször előforduló igék

Arra kevesebb példa volt, hogy az igekötővel álló ige volt jelentős túlsúlyban, de mindenképp fontos ezeket is megemlíteni. Egészen pontosan a *tart*, *ért*, *megy*, *enged* 'megenged', *bocsát* 'megbocsát', *vált* és *hal* 'meghal' igék szerepeltek többször preverbummal, a *vált* és a *hal* pedig csak igekötővel (ez ma sincs másképp).

	Igekötővel:	Igekötő nélkül:	Összesen:
<i>tart</i>	89	21	110
<i>ért</i>	65	38	103
<i>megy</i>	35	22	57
<i>enged</i>	11	0	11
<i>bocsát</i>	8	0	8
<i>vált</i>	8	0	8
<i>hal</i>	7	0	7

19. táblázat: Az igekötővel jelentősen többször előforduló igék

Rövid összegzésként elmondható, hogy az igekötő nélküliség gyakoribb a vizsgált mondatokban, mint a preverbummal való előfordulás. Ami igekötővel áll inkább, az olyan cselekvést jelentő szó, amelynél már a középmagyar korban is elengedhetetlen a befejezettség jelölése (ld. *hal*, *bocsát*). Érdekesség, hogy a mozgást, illetve mozgatót kifejező igék közül egyedül a *megy* szerepelt többször igekötővel, mint a nélkül. Az irányjelentéssel is bíró igekötő tehát könnyen elhagyható, helyettesíthető más irányt meghatározó jelentésű határozóval, ahogy azt a perfektiváló határozók jelenlétét bemutató részben is láthattuk.

12. Az igeidők aspektusjelölő szerepe

Az elemzés során azt is megnéztem minden igénél, hogy milyen típusú igeidővel áll. A befejezettség jelölésének szempontjából a múlt idők játszanak szerepet (Pátrovics 2004: 131–9), viszont viszonyítási alapként kigyűjtöttem azt is, hogy hány jelen, illetve jövő idejű alak szerepelt. Ez utóbbiakat egy kategóriába soroltam, mivel a magyar nyelv középmagyar kori állapotában már nincs külön jövőidő-jel a misszilisekben (E. Abaffy 1992: 134), és az aspektusképzés szempontjából sincs különösebb jelentősége, hogy jelen vagy jövő időre utaló kifejezésről van-e szó.

Az igekötős (vagy igekötőjellegű kifejezéssel álló) igék kapcsán a következőképpen alakulnak az igeidők számadatai (20. táblázat):

	-á/-é jeles múlt	-t/-tt jeles múlt	Ø + vala (Ø + volt)	-t/-tt + vala (-t/-tt + volt)	Jelen/jövő idő	Összesen:
<i>meg</i>	4	120	1	9	285	419
<i>el</i>	1	26	0	4	36	67
<i>oda</i>	0	13	0	0	28	41
<i>fel</i>	1	7	0	1	27	36
<i>ide</i>	0	4	0	0	7	11
<i>be</i>	0	2	0	0	6	8
<i>ki</i>	0	2	0	1	7	10
<i>alá</i>	0	1	0	0	1	2
<i>le</i>	0	1	0	0	3	4
<i>rá</i>	0	0	0	0	2	2
<i>haza</i>	0	1	0	0	1	2
<i>vissza</i>	0	0	0	0	3	3
Összesen:	6 (1%)	177 (29,25%)	1 (0,17%)	15 (2,48%)	406 (67,1%)	605 (100%)

20. táblázat: Az igeidők előfordulási adatai az egyes igekötőkkel vagy igekötőszerű elemekkel összefüggésben

A táblázatból leolvasható, hogy az igekötős igék több mint fele nem múlt időben állt, a múlt idejű alakok közül pedig a *-t/-tt* jeles múlt idő volt a leggyakoribb, ahogy az E. Abaffy Erzsébet kutatása alapján (1992: 163) is valószínűsíthető volt. Ahhoz viszont, hogy a többi múlt idő pontos arányai is összevethetők legyenek az E. Abaffy által közölt arányokkal, érdemes kihagyni a jelen és a jövő idejű alakokat:

	<i>-á/-é</i> jeles múlt	<i>-t/-tt</i> jeles múlt	$\emptyset + \text{vala}$ ($\emptyset + \text{volt}$)	<i>-t/-tt + vala</i> (<i>-t/-tt + volt</i>)	Összesen:
Összesen:	6 (3,02%)	177 (88,94%)	1 (0,5%)	15 (7,54%)	199 (100%)

21. táblázat: A múlt idők aránya az igekötős igéknél

A táblázat adatai alapján elmondható, hogy a vizsgált levelek múlt időinek előfordulási arányai némiképp különböznek a szakirodalomból megismertektől. A *-t/-tt* jeles múlt idő jelenléte magas volt itt is, de a majdnem 90%-os arány kiugrónak számít. A várakozásokkal ellentétben a második leggyakrabban előforduló igeidőt nem az *-á/-é* jeles képviselte, hanem a *-t/-tt + vala* (*-t/-tt + volt*) típusú, a maga 15 db-jával és 7,54%-ával. Ezt követte csak az *-á/-é* jeles múlt a mindössze 6 db példájával, majd a $\emptyset + \text{vala}$ ($\emptyset + \text{volt}$) típusú, amely viszont a várakozásoknak megfelelően kis mértékben, pontosabban csak egy példában fordult elő. A megfogalmazott különbségek ugyanakkor adódhatnak abból is, hogy E. Abaffy Erzsébet a késő ómagyar kor szövegeit vizsgálva írta le az adatait, én pedig középmagyar kori szövegeket néztem át, valamint az eredményt befolyásolja a vizsgált minta nagysága is.

Az igekötős igék esetében is a *-t/-tt* jeles múlt idő a leginkább használatos igeidő a múlt időben lezajlott események jelölésére. Az igitípus nem befolyásolja a használatát, egyaránt szerepelhet mozgató, cselekvést kifejező igealakhoz járulva (39a–d) vagy mediális igéknél is (39e–f). Tény azonban, hogy a helyváltoztatást kifejező igékhez csak ritkán járul.

(39) a. *Menemew fȳwȳ Engedel*==*messegeth es zerethethȳth Mwthatha meg.k.*

[83.; 124–5.]

b. *hogȳ ha az testamenthomott megh Neztek Awagȳ Nem* [58.; 104–5.]

c. *de Jm az Wr Jsten Azthȳs el wetthe thewle* [83.; 124–5.]

d. *Es .k. mȳnd wȳwarȳ smȳnd Zolonokj Joszagbol kȳ Rekeztettek volna* [129.; 163–4.]

e. *es anȳra megh gyogywlt hogȳ...* [84.; 125–7.]

f. *az az, valamenȳ Napp el Mwlt* [77.; 119–20.]

A $\emptyset + vala$ ($\emptyset + volt$) típusú múlt idő egyetlen előfordulása meg igekötős igével történt, a szakirodalomban leírtaknak megfelelően a szokásos cselekvést kifejező „tér” mozgást jelentő igével (40a).

(40) a. *Mertt mastanyš Eremest megh teer vala mýnd Jarton .k.* [64.; 110.]

A $-t/-tt + vala$ ($-t/-tt + volt$) típusú múlt idő akkor jelentkezik, ha valamilyen múltbeli esemény által bekövetkezett állapotot szeretne a szerző kihangsúlyozni (41a–c) vagy időviszonyítást fejez ki egy másik múltbeli eseményhez képest (41d–f). Emellett kifejezhetett ugyanolyan értékű múltat, mint a $-t/-tt$ jeles (41g), illetve a közelmúltban történt események érzékeltetésére is használták (41h).

(41) a. *Ez Napokban megh Jewttwñk vala horwat katha Betegsegen* [86.; 128.]

b. *Az kj Mastan el wýttę wagyon kett Eztendeję* [202.; 220.]

c. *mýttth fel Jegzettek wolth azt...* [137.; 170–1.]

d. *mýnt Bagodi Andras altal Es Benedek deak altal Ennek Elötte megh Jzenthe volt .k. az .k. anyana[k]* [85.; 127.]

e. *Toabba, En Balas deakott el kwltem vala, az .k. atyahoz, ky megys thertt* [121.; 157–8.]

f. *hogý .k. az En szerelmes Ewchemhez el Ment volt gywlayne aszonýhoz* [58.; 104–5.]

g. *Towaba Jmmar meg Jrtam Wala knēk az lewelet* [91.; 132–3.]

h. *es tegnap ky es ment wolth* [103.; 142–3.]

Az $-á/-é$ jeles múlt idő az általam vizsgált levelekben nem a cselekvés vagy történés befejezetlenségét jelölte, hanem a közelmúltra utalt (42a–d).

(42) a. *hogý Ez el Mwlt estwe Jewe megh Nemett krýstoff Bechböl* [63.; 108–10.]

b. *Megh hozak az ke ed Lewelet* [84.; 125–7.]

c. *ez Jden Ewrseghet kedigh aztes kwesse Jnkabb mýnd el were ez Jden* [69.; 114.]

d. *nem twdō howa len nem Jeowe fel,...* [102.; 142.]

Az igekötő nélküli igék igeidőinek vizsgálata során hasonló arányokat kaptam, viszont némileg kevesebbszer használtak múlt időt, a jelen, illetve a jövő idejű alakok ugyanis 75%-ot tesznek ki (ld. 22. táblázat). Az egyes múlt idők pedig egymáshoz viszonyítva szintén

hasonló képet mutatnak, mint ahogyan azt az igekötők kapcsán láthattuk, viszont az -á/-é jeles múlt idő előfordulása már sokkal jobban megközelíti a -t/-tt + *vala* (-t/-tt + *volt*) típusúét (ld. 23. táblázat).

	-á/-é jeles múlt	-t/-tt jeles múlt	Ø + <i>vala</i> (Ø + <i>volt</i>)	-t/-tt + <i>vala</i> (-t/-tt + <i>volt</i>)	jelen/jövő idő	Összesen:
igekötőtlen igék	32 (2,25%)	283 (19,87%)	2 (0,14%)	39 (2,74%)	1068 (75%)	1424 (100%)

22. táblázat: Az igeidők előfordulási adatai az igekötő nélkül álló, elemzés alá vett igéknél

	-á/-é jeles múlt	-t/-tt jeles múlt	Ø + <i>vala</i> (Ø + <i>volt</i>)	-t/-tt + <i>vala</i> (-t/-tt + <i>volt</i>)	Összesen:
igekötőtlen igék	32 (8,99%)	283 (79,49%)	2 (0,56%)	39 (10,96%)	356 (100%)

23. táblázat: A múlt idők aránya az igekötő nélküli, elemzés alá vett igéknél

A -t/-tt jeles múlt idő az igekötő nélküli igék esetében is nagy szerepet játszott tehát a befejezettség jelölésében. Mint ahogyan fentebb láthattuk, akkori funkciója megegyezik a mostanival, és ez a preverbum nélküli mondatoknál sincs másképp. Minden igitípussal előfordul, így mozgást (43a–b), mozgatást (43c–d), cselekvést kifejezővel (43e–f), valamint létigével is (43g). Mediális ige mindössze egyszer-kétszer fordult elő igekötő nélkül, a -t/-tt jeles múlttal együtt állva pedig egy sem.

(43) a. *Magames Erömetst Mentem wolna de* [82.; 123–4.]

b. *hogÿ ke edel egywt Eot* [84.; 125–7.]

c. *Enÿs Bochattam* [72.; 116.]

d. *miwel az zelet mieltethnem, Azth Sem Engette marton saffar* [48.; 97.]

e. *de k. azt a napot kÿt en kÿwantam* [60.; 106.]

f. *Azt hÿttem hogÿ* [143.; 175.]

g. *hog az wra zegin wramnak ochÿo zolgaÿa wolt* [66.; 112.]

A Ø + *vala* (Ø + *volt*) típusú múlt időből kettő fordult elő a vizsgált igekötő nélküli igéket tartalmazó mondatokban, egyszer a *beszél* szóalakhoz, egyszer pedig a *lel* igéhez társulva (44a–b). A két példából a (44b)-nél látszik, hogy ez az összetett múlt idő imperfektív

jelentésűvé teszi a mondatot (erre segít rá a mondatban lévő időintervallumot kifejező mondatrész is)

(44) a. *hanem, hogy Az Azony Embewr Bezellÿ wala Elewtthem Nÿomorwsagath*

[83.; 124–5.]

b. *Negÿed Napÿ hÿede[g]h lelÿ wala* [117.; 153–4.]

A *-t/-tt + vala* (*-t/-tt + volt*) típusú múlt idő szintén ugyanazokat a közlésbeli funkciókat töltötte be az igekötő nélkül álló igéknél is, mint amelyeket a preverbumos együttállással birtokoltak. Példa a valamilyen múltbeli esemény hatására bekövetkezett állapotra (45a–b), az időviszonyok érzékeltetésére egy másik múltbeli eseményhez képest (45c–d), az ugyanolyan közlésbeli funkcióra, mint amellyel a *-t/-tt* jeles múlt rendelkezik (45e–f), valamint a közelmúlt érzékeltetésére (45g).

(45) a. *Az ch= dwlat kÿtt .k. annÿa kÿldett volt*, [127.; 162–3.]

b. *es walamÿ Saytothÿs hattak wolth az majornÿenal* [49.; 97–8.]

c. *thowaba ez elewttis Jrtā wala k: az Borok arra felwl* [74.; 117.]

d. *az ðwet kedegh el agya kÿt wet wolt* [46.; 95–6.]

e. *k. montha vala Ennekem hogÿ* [68.; 113.]

f. *Toaba ke ed Jrt wala nekem egÿ Lewelet az ke ed Anÿa dolga felwl* [84.; 125–7.]

g. *hog mjnap Jrtam wala pal deaknak, az Borok arraerth, hog* [70.; 114–5.]

Az *-á/-é* jeles múlt időre szintén viszonylag jelentős számban találhatunk példákat a preverbum nélkül álló igék esetében is. A kigyűjtött adatok között találtam már olyat is, ahol valóban imperfektívál ez a típusú múlt idő (46a–b), valamint az igekötős igékhez hasonlóan ezek közt is volt olyan, amely közelmúltra utalt (46c–d). A legtöbb esetben azonban ugyanolyan funkcióval bírt ez az igeidő is, mint a *-t/-tt* jeles (46e–f).

(46) a. *hogÿ az gabona wette föld mÿnd zolonokhoz Marada ez Jden* [69.; 114.]

b. *mjnth Jara k: oda alla es mjth* [70.; 114–5.]

c. *Thowabba Jm Masth hozanak Mÿnekwnk Egÿ leweleth Pernezÿ Andras =thewl*,
[107.; 145–6.]

d. *hanē maÿ Nap Jwe bechbel Egÿ zolgam* [112.; 149–50.]

e. *Saller farkas azt monda hogÿ* [101.; 141.]

Röviden összefoglalva az igeidők aspektusjelölő sajátosságait, elmondható, hogy mind az igekötős igéknél, mind pedig az a nélkül álló mondatokban jelentős szerepet játszottak az igeidők. Leginkább perfektiváló hatása van a jelenlétüknek, azonban az igekötő nélkül álló igék esetében a $\emptyset + vala$ ($\emptyset + volt$) típusú és az *-á/-é* jeles múlt idővel álló igék között volt olyan is, amelynél az imperfektív jelentés volt valószínűbb. Az egyes igeidők jelenléte pedig némileg eltérő arányban valósult meg az általam vizsgált levelekben, mint a szakirodalom összesítésében.

13. Összegzés

Az igekötős igék aspektusjelölő sajátosságairól a következő állapítható meg a vizsgált szöveg alapján: a leggyakoribb a *meg* és az *el* igekötő, ez összefüggésben áll azzal, hogy ezek a leginkább „igekötősült” kifejezések, ugyanis ezeknek van a legerősebb aspektusképző funkciójuk. A *meg* még 419-ből 18 példában őrzi eredeti irányjelentését is, ezek is azonban tipikusan az igék egy szűk köre (pl. *tér*, *hoz*) mellett jelennek csak meg. Viszont ezen igék mellett állva is már kifejeznek befejezettséget, a példák legnagyobb részében pedig már csak befejezettséget. Ugyan az *el* is a grammatikalizáltság magas fokán áll a középmagyar korban, azonban – hasonlóan a mai viszonyokhoz – sok esetben térbeli jelentése is van. Az *oda*, *ide* és *fel* igekötők perfektív funkciója szintén megjelenik, de az esetek túlnyomó részében csak a térbeli helyzet kifejezése mellett. Az *oda*, *fel*, *ide* igekötők gyakori megjelenése a korban való produktivitásuk mellett magyarázható a levelek tartalmával is, vagyis a gyakori helyváltoztatásra, utazásra való felhívások megjelenésével. Véleményem szerint az is látszik, hogy a *be*, a *ki* és a *le* is igekötőnek számít már, megjelenik a tisztán perfektív szerepük. Az *alá*, *rá*, *haza* és *vissza* nyelvi elemeket még nem lehet igekötőnek venni, nemcsak a ritka használat, de a domináns irányjelentés miatt sem.

Az a feltevés, miszerint a hátravetett igekötő a középmagyar kori szövegekben is az imperfektivitás egyik eszköze lehet, annyiban igaznak bizonyult, hogy találtam néhány példát a különböző igekötők használatából. Ugyanakkor véleményem szerint nem lehet az általam választott szöveg alapján megállapítani, hogy a hátravetett preverbum mennyire számít gyakori folyamatossá tevő eszköznek a középmagyar korban. Ennek egyik oka, hogy az igekötő+ige sorrend túlsúlya figyelhető meg minden preverbum példánál, másrészt pedig, hogy a legtöbb ige+preverbum együttállást felszólító mód, tagadó vagy tiltó értelmű mondat okozza, ezek ugyanis az igekötő hátra kerülését okozzák sok esetben. Az igealak előtt álló

fókuszos kifejezés szintén módosítja az igekötő helyét, tehát az ilyen mondatokról sem lehetett megállapítani, hogy az igekötő pozíciója imperfektivitást fejez-e ki. Az erre a feltevésre irányuló vizsgálódásokat az is nehezíti, hogy az előbb említett, a mai magyarban talán minden esetben az igekötő hátravettségét okozó mondattani műveletek nem mindig következetesen módosították a preverbum helyét, ugyanis sok esetben – a mai viszonyoktól szokatlan módon – az igekötő az ige előtt maradt.

Az akcióminőségek kapcsán megfogalmazott hipotéziseim kapcsán beigazolódott, hogy a leginkább grammatikalizálódott *meg* és *el* igekötő esetében található a legtöbb akcióminőség. A vizsgálat során kigyűjtött adatok alapján elmondható, hogy az előzetesen felállított igekötőségi skála érvényessége igazolódott az akcióminőségek előfordulása alapján is. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a vizsgált korpusz messze nem mutat olyan változatosságot az akcióminőség-képzés tekintetében, mint ami a mai magyar nyelvben megfigyelhető. Mindössze háromféle akcióminőség különíthető el a levelezésekben, a delimitatív, terminatív jelentés pedig például egyszer sem fordul elő.

Az igekötőt nem tartalmazó, elemzés alá vett mondatokról aspektuális szempontból elmondható, hogy javarészt imperfektívek. A perfektív jelentésű preverbum nélküli mondatok heterogénnek mondhatók a befejezettséget befolyásoló elemeiket tekintve. Fontos megjegyezni, hogy egy mondaton belül természetesen nem csupán egyféle perfektiváló elem állhat rendelkezésre. A perfektivitás kialakításában leginkább a külső határolóként megjelenő határozó és tárgy játszik szerepet, de emellett szerepe van az igék igeidejének, illetve esetenként a mondat alanyának is. A dolgozat számba veszi az egyes nyelvi elemek aleteit és a jelenlétük mértékét is.

Összességében az igekötő nélkül álló mondatok száma meghaladja a preverbummal előfordulókét, mindezt tetézi a vizsgálat alá nem vett mondatok valószínűsíthető mértéke. Az is kiderült tehát, hogy sok esetben akár preverbummal is állhatnának a igék, de ez mégsem történik meg. Az igekötő nélkül álló igék között többségben volt a cselekvést kifejező, és viszonylag kevés a mozgást/mozgatást kifejező. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy ami igekötővel áll többször, az olyan cselekvést jelentő szó, amelynél már a középmagyar korban is elengedhetetlen a befejezettség jelölése (ld. *hal* 'meghal', *bocsát* 'megbocsát'). Érdekes, hogy a mozgást, illetve mozgatót kifejező igék közül egyedül a *megy* szerepelt többször igekötővel, mint a nélkül. Az irányjelentéssel is bíró igekötő tehát könnyen elhagyható, helyettesíthető más irányt meghatározó jelentésű határozóval.

Röviden összefoglalva az igeidők aspektusjelölő sajátosságait, elmondható, hogy mind az igekötős igéknél, mind pedig az a nélkül álló mondatokban jelentős szerepet játszottak az

igeidők. Leginkább perfektiváló hatása van a jelenlétüknek, azonban az igekötő nélkül álló igék esetében a $\emptyset + \text{vala}$ ($\emptyset + \text{volt}$) típusú és az $-\acute{a}/-\acute{e}$ jeles múlt idővel álló igék között volt olyan is, amelynél az imperfektív jelentés volt valószínűbb. A levelezésben a legnagyobb szerep a $-t/-tt$ jeles múltnak jutott, ennek funkciója megegyezik a mostanival. Az $-\acute{a}/-\acute{e}$ jeles, illetve a $-t(-t) + \text{vala}$ típusú múlt idő alapvető funkciója tehát az aspektus jelölése, időnként olyan többletszereppel bírva, mint a közelmúltban történt dolgok kifejezése, az időviszonyítás lehetővé tétele vagy egy múlt időben történt esemény hatásának kiemelése. Az egyes múlt idők arányai nem egyeztek az E. Abaffy Erzsébet (1992: 163) által közölt százalékos eredményekkel, Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin leveleiben a $-t/-tt$ jeles múlt idő nagyobb mértékű jelenléte figyelhető meg az igekötős igék esetében, ezt pedig gyakoriságát tekintve a $-t(-t) + \text{vala}$ típusú igeidő követi. Az $-\acute{a}/-\acute{e}$ jeles múlt időből az igekötő nélküli mondatokban lényegesen több volt, mint a preverbummal állókban, azonban még így is ritkának mondható. A $\emptyset + \text{vala}$ ($\emptyset + \text{volt}$) típusú múlt idő jelenléte pedig szinte elhanyagolható.

Irodalomjegyzék

E. Abaffy Erzsébet 1991: Az igemód- és igeidőrendszer, in Benkő Loránd szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 104–21.

E. Abaffy Erzsébet 1992: Az igemód- és igeidőrendszer, in Benkő Loránd szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 120–83.

Agrell, Sigurd 1908: *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte: ein Beitrag zum Studium der indogermanische Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen* = *Lunds Universitets Arsskrift IV.2.*, Lund, Lunds Universitet.

Balogh Judit 2000: Az igekötők, in Keszler Borbála szerk.: *Magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 266–9.

Dér Csilla Ilona 2008: *Grammatikalizáció = Nyelvtudományi Értekezések 158*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

Forgács Tamás 2003: Lexikalizálódási és grammatikalizálódási folyamatok frazeológiai egységekben, *Magyar Nyelv* **99**, 259–73.

Forgács Tamás 2005: Grammatikalizálódás az igekötők körében, in Oszkó Beatrix–Sipos Mária szerk.: *Budapesti Uráli Műhely 4. Uráli grammatizáló*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 88–116.

„Foucault inge” 2014: *Az igekötők és az igeidők aspektusjelölő szerepének vizsgálata Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin leveleiben*, kézirat.

Gyuris Beáta–Kiefer Ferenc 2008: Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 229–67.

Horváth Laura 2011: Aspektusjelölés kései ómagyar és középmagyar kori szövegekben, in É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila szerk. *Nyelvelmélet és diakrónia*, Piliscsaba, PPKE BTK, 205–23.

Kiefer Ferenc 1992: Az aspektus és a mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 797–886.

Kiefer Ferenc 2003: A kétféle igemódosítóról, *Nyelvtudományi Közlemények* **100**: 177–86.

Kiefer Ferenc 2006: *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kiefer Ferenc 2007: *Jelentélmélet*, Budapest, Corvina.

É. Kiss Katalin 2005: Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról, *Magyar Nyelv* **101**, 420–35.

Lengyel Klára 2000: Az ige, in Keszler Borbála szerk.: *Magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 81–94.

Márk Tamás 1983: A nyelvi idő nyomában, in Bereczki Gábor–Domokos Péter szerk. *Urálisztikai tanulmányok Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére*, Budapest, 225–261.

D. Mátai Mária 1991: Az igekötők, in Benkő Loránd szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 433–41.

D. Mátai Mária 2003: Szófajttörténet. Az igekötők, in Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. *Magyar nyelvtörténet*, 411–5; 645–8.

D. Mátai Mária 2011: *Magyar szófajttörténet*, Budapest, Argumentum Kiadó.

Németh Boglárka 2012: *Az aspektus a magyar nyelvben. Különös tekintettel a statikusságra*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.

Ohnmacht Magdolna 2007: Aspektus és eseményszerkezet a magyarban, in Sinkovics Balázs szerk.: *LingDok 6. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 97–116.

Pátrovics Péter 2004: *Az aspektus története és tipológiája*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

Pete István 1994: Mondataspektus vagy igeszemlélet?, *Magyar Nyelvőr* **118**, 232–47.

J. Soltész Katalin 1959: *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

Szili Katalin 2000: A tárgyasság a magyar nyelvben, *Magyar Nyelvőr* **124**, 356–69.

Szili Katalin 2003: A *ki* igekötő jelentésváltozásai, *Magyar Nyelv* **99**, 163–88.

A felhasznált korpusz:

Terbe Erika 2010: *Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei 1538–1575*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.